

Romák negatív diszkriminációja a 20. század első felében:

rendeleti háttér és történeti összefüggések

Kézirat lezárva: 2024.12.10.

A dolgozat készítéséhez nem vettem igénybe a mesterséges intelligencia eszközeit.

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés: a kutatás kérdései és módszerei.....	4
II. A két világháború közötti rendeletalkotás	7
III. Történeti kitekintés	8
IV. Kóbor cigányok letelepítési kísérlete – rendeletek	10
1) 15,000/1916. évi B.M. eln. számú körrendelet – az „Alaprendelet”	10
2) 15,001/1916. B.M. eln. számú rendelet.....	16
3) 101,053/1916. B.m. eln. számú rendelet	21
4) 101,052/1916. B.M. Eln. számú körrendelet.....	21
5) 1916. évi 86,471/XII. B.M. sz. körrendelet – gyermekvédelem	22
6) 151,041/1917. B.M. számú körrendelet	25
V. Egészségügyi rendeletek	26
7) 149,446/1917. B.M., 144,95/1920. N.M.M., és 21904/1923. N.M.m. számú rendeletek.....	26
8) 83,274/1923. VIII. B.M.; 53,088/1923. N.M.M. Rendeletek.....	27
9) 47,083/1924. N.M.M.; 58,921/1924. B.M. sz. körrendelet; 64,673/1924/VII. belügyminiszteri leirat és a 211,307/1933. XV. B.M. számú körrendelet	29
10) 100,000/1925. I. a. N.M.M.; 102,875/1927. évi és az 1939. évi 247,700/1938. B.M. számú rendelet	31
VI. „Cigányrazzia”	32
11) 1928. évi 257,000. B.M. számú körrendelet.....	32
VII. Ujjnyomatfelvételre és vándoriparra vonatkozó rendelkezések.....	34
12) 1930. évi 43,800. I.M. számú rendelet	34
13) Vándoripari és házalási tevékenységek korlátozása	35
a) 1931. évi 141,113. k.m. számú; 1377/III. I.M. számú 1935.évi rendeletek.....	35
b) 1931. évi 192,304. b.m. számú körrendelet	36
VIII. Következtetések	37
IX. Irodalom- és forrásjegyzék	40

I. BEVEZETÉS: A KUTATÁS KÉRDÉSEI ÉS MÓDSZEREI

A kutatás ritka témát dolgoz fel. Jelenleg ugyanis a 20. század első felében hatályos, a romákkal szemben diszkriminatív rendelkezéseket tartalmazó jogszabályokról kevés feldolgozás vagy nagyobb kutatás áll rendelkezésre. Kifejezetten a két világháború között hatályos rendeletek köre Heindl Péter által nagyrészt feltárt, csekély hiányosság jellemzi. Körülbelül félszáz olyan rendelet került összegyűjtésre, amely kifejezetten a romákra vonatkoztak. Fontos hangsúlyozni, hogy Heindl csak az országos szintű romákra vonatkozó jogszabályokat gyűjtötte össze, a gyűjtőmunka tehát nem terjedt ki a helyi (megyei, önkormányzati) rendeletek feltárásiáig.

A felkutatott rendeletek elenyésző része került konkrét elemzés alá; a témát kutatók inkább a romák sorsát vizsgálták a holokauszt idején Magyarországon – mindenekelőtt Daróczi Ágnes és Bársony János. Pomogyi László és Karsai László a „*cigánykérdést*” elemezték 1919-1945 között.

A téma nemcsak a feldolgozás hiányossága révén releváns. Figyelmet kell szentelni azon jogtörténeti vitákra is, amelyek az egyes értekezések után keletkeztek, ugyanis a viták alapkérdéseket próbálnak tisztázni. A legtöbb vita Heindl Péter nevéhez fűzhető, aki nem egy tanulmányban fejezte ki gondolatait a korszak rendeleteiről – többek között számos fontos felvetést tartalmaz a „*Voltak-e faji jogszabályok a romákkal szemben a Horthy-korszak idején?*”, avagy ahogy publikációjának angol nyelvű példánya megjelent a Dikében „*Where there any Racial Legislations against the Roma during the Horthy Era?*”¹ címmel.

A dolgozatom célja választ kapni arra a kérdésre, hogy a két világháború között hatályos, csak a romákat érintő, vagy többek között őket is érintő rendeletek valóban diszkriminatív jelleget mutatnak-e. Erre a választ a mintegy 50 darab Heindl Péter által összegyűjtött jogszabály részletes elemzésével lehetséges latolgatni. A körülbelül 50 darab romákra vonatkozó rendelet közül a dolgozat nem tartalmazza a cigányzenészekre vonatkozó elemzést, tudniillik azokban a diszkrimináció inkább pozitív jellegű, és a kutatás célja a negatív diszkrimináció vizsgálata. Ezen kívül a vizsgálat a honvédelmi rendeletekre sem terjed ki, így a dolgozatban mindösszesen 26 rendeletet elemzek az 50-ből. Az elemzésen felül ahhoz, hogy a diszkrimináció kimutatható legyen, szükséges bemutatni annak a megnyilvánulását a joggyakorlatban is. Ez nehéz feladat, mert a joggyakorlatról kevés dokumentum áll rendelkezésünkre, azonban a rendeletek szövegének elemzésével és a jogszabályok végrehajtásának vizsgálatával is eredményes lehet a kutatás.

¹ Heindl: *Where there any Racial Legislations against the Roma?* 48-54.

A kutatás további célja, hogy a rendeletek elemzése során kategorizálásra kerüljenek a rendeletekben a cigányokra, illetve a romák egyes csoportjaira, mint jogalanyokra használt kifejezések. Ezek ugyanis 1917-ig nem kerültek egységesítésre, a későbbiekben pedig konkrét behatárolásra. Annak érdekében, hogy a jogszabályok jogalanyainak pontos körét - tehát azokat a jogalanyokat, amelyekre az adott rendeletet alkalmazták – meg lehessen határozni, szükséges a cigányok különböző elnevezéseit összegyűjteni. Ekképpen definiálásra szorulnak – többek között - a rendeletekben használt „*cigány*”, „*kóborcigány*”, „*nyilvántartott cigány*”, „*vándorcigány*”, „*sátoros cigány*”, „*kóborló cigány*”, „*kóbor cigány*” stb. elnevezések. Ennek kapcsán vizsgálom azt is, hogy van-e jelentősége az egyes kifejezések olykor egybe-, olykor különírásának. A jogalanyok csoportosításával a dolgozat utolsó fejezete fog foglalkozni, azonban már az egyes őket érintő rendeletek elemzése során is sort keríték majd a személyi hatály behatárolására.

Heindl Dikében megjelent tanulmánya a korszak több mint félszáz, romákról szóló központi jogszabálya közül csak néhány esetében végezte el a konkrét diszkrimináció mibenlétének meghatározása mellett a diszkriminációval sújtott jogalanyok körének pontos beazonosítását. Nagyon fontos feladat a többi jogszabály esetében is elvégezni ezt a munkát, hiszen csak egy ilyen elemző munka elvégzése után vonható le átfogó, tudományosan megalapozott következtetés arról, hogy a korszakban milyen mértékben sújtotta jogszabályokban is megjelenő „*faji alapú*” diszkrimináció a romákat. Ezt követően végezhető el csak a társudományok kutatói (történészek, gazdaságtörténészek, szociológusok) által az a munka, amely e jogszabályoknak a roma közösségek sorsára, gazdasági és társadalmi fejlődésére vonatkozó, minden bizonnyal igen jelentős hatását is képes lehet feltárni.

A magam számára kijelölt feladat elvégzése tehát mind a hazai roma közösség tagjainak önismerete és önértékelése, mind a többségi társadalomnak a roma közösségről és e közösség társadalomtörténetéről szerzett ismereteinek bővítése szempontjából rendkívül fontos. A téma feldolgozása azért is releváns, mert eredménye hozzájárulhat ahhoz, hogy a szakmában, sőt a közvéleményben is ismertté váljon az a tény, hogy romákat a korszakban súlyos, a jogrendszerben is tükröződő diszkrimináció érte. Továbbá lehetővé válhatna a 20. századi roma társadalomtörténet a kérdésének a megválaszolása, hogy vajon a diszkriminatív szabályok mennyiben szabályozták a társadalmi integrációt. E kérdést megválaszolása esetén csökkenhet a romákkal szembeni előítéletesség, visszaszorulhat az a ma még elterjedt felfogás, hogy a romák „*javíthatatlan*” magatartásuk miatt vannak a társadalom periferiájára szorulva.

Több mint 30 éve folyik szakmai vita² - elsősorban Bársony János jogvédő, kisebbségkutató és Karsai László történész között - arról, hogy voltak-e a cigányokat érintő, őket „faji alapon” diszkrimináló jogszabályok a két világháború között. Vita folyik arról is, hogy a cigányokat a korszakban jogalanyként megnevező korabeli jogszabályok, amennyiben azok csak a romák egyes - foglalkozás, életforma, vagy egészségi állapot alapján meghatározott - csoportjaira vonatkoznak, akkor ezek a szabályok vajon mennyiben diszkriminatívak a romákkal szemben. Azaz miben különböznek a más hasonló foglalkozást űző, hasonló életformát folytató, vagy hasonló egészségi állapotban lévő személyekre vonatkozó általános szabályozástól a romákra vonatkozó szabályok? Karsai László történész 1991 és 2019 között több művében³ határozottan ragaszkodott ahhoz az álláspontjához, hogy a romákra vonatkozóan faji alapon diszkrimináló jogszabályok 1944-ig nem léteztek, illetve, hogy a hatóságok a romák közül kizárólag a kóbor cigányokkal „foglalkoztak”. 1944 augusztusától azonban már ő is elismeri az ilyen jellegű jogszabályok létét. Ezzel szemben Pomogyi László, az ELTE jogtörténeti tanszékének docense már az 1995-ben megjelent „Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon” című könyvében elismerte⁴ a cigányokkal szemben hozott korabeli jogszabályok diszkriminatív jellegét. Igaz, Pomogyi az egyes jogszabályok diszkriminatív elemeit nem emelte ki és nem elemezte. Ezekre az elemekre először Bársony János és a roma közéleti aktivista Daróczi Ágnes mutatott rá.⁵ Őket a baranyai roma közösségekben évtizedek óta jogtanácsadó szolgálatot vezető Heindl Péter követte, aki összegyűjtötte az 1916 és 1947 közötti korszak romákra vonatkozó központi jogszabályait.⁶ E gyűjtőmunka melléktermékeként született az a tanulmány, amelyben Heindl a romákat diszkrimináló rendeletalkotás „alapjogszabálya”, és az e jogszabály alkalmazását kiterjesztő néhány további jogszabály romákat érintő rendelkezéseit illetően pontosan tisztázta, hogy e jogszabályok diszkriminatív rendelkezései közül melyek vonatkoztak valamennyi romára, melyek csak a romák bizonyos csoportjára és melyek azok, amelyek a romák mellett másokra is, etnikai hovatartozásra tekintet nélkül.

² Heindl: Büszkeség és előítélet; Karsai: A történészek és a roma holokauszt. Vita Heindl Péterrel; Heindl: Történész és előítélet. Válasz Karsai László „A történészek és a roma holokauszt” című vitairatára.

³ Karsai: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945, 102-112; Karsai: A cigány holokausztól a porajmosig, 2019.

⁴ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon, 1995.

⁵ Bársony - Daróczi: Kali trash – fekete félelem, 2015.

⁶ Heindl: Romákról szóló jogszabályok 1916 és 1947 között, 2023.

II. A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI RENDELETALKOTÁS

Abból kifolyólag, hogy a dolgozatban zömében rendeletek elemzésével vizsgálom a diszkrimináció kérdését, szükséges ismertetni a Horthy-korszak és a háborús kormányzat rendeletalkotásának jellegét, valamint azt is, hogy a romákat érintő jogszabályok tekintetében az első, kifejezetten rájuk vonatkozó rendelet (15,000/1916.) milyen céllal, és milyen körülmények között lépett hatályba. Az alaprendelet bemutatásával, elemzésével külön fejezet foglalkozik.

A két világháború közötti jogalkotás során elburjánzott a rendeleti szabályozás a törvények rovására. A rendeleteket egyrészt törvényi felhatalmazás útján az egyes minisztériumok bocsátották ki. Ezek a rendeletek végrehajtási utasításnak minősültek, továbbá igyekeztek velük a törvényi szabályozás hézagait kitölteni.⁷ Ahogy Püski Levente doktori értekezéséből is kitűnik, a rendeletek száma 1920 és 1943 között fokozatosan nőtt. A rendeletek növekedése a világháború (1920-as évek) utánra, a világgazdasági válság éveire, valamint a második világháború időszakára tehető. A rendeletek magas száma azonban nem csak a háború idejére, hanem a békeidőre is jellemző volt. Ennek egyrészt oka az volt, hogy az első világháború alatt hozott kormányrendeletek egy részét – törvénytelenül - nem is helyezték hatályon kívül a háború után. Másrészt éppen roma-ügyben ezekre a rendeletekre az első vh. után újabb rendeletek épültek (romákat érintően az 15,000/1916. évi rendeletre) amit Heindl tanulmánya is alátámaszt: *„a háború különleges viszonyaival indokolt rendeletet, a magyar jogrend írott szabályait megszegve, a Horthy-rendszer kormányai a béke beköszöntét követően, a rezsimre jellemző 'fajvédő' politikával összhangban, 'elmulasztották' hatályon kívül helyezni. Mi több, e rendeletet követve további miniszteriális és helyi jogszabályokban újabb és újabb súlyos korlátozásokkal sújtották a magyar romákat.”*⁸

Összeségében tehát állítható, hogy a Horthy-korszakot rendeleti kormányzás jellemezte, melyet Lehotay Veronika *„Szabadságjog-megvonó intézkedések a Horthy-korszakban, különös tekintettel a zsidótörvényekre”* című PhD értekezése is alátámaszt. 1938 és 1944 közötti törvényeken kívül kiemelkedően fontos volt a rendeleti szabályozás – írja.⁹

Szerteágazó fontos, alkotmányjogi kérdéseket is felvető ügyek tekintetében is – ilyen volt többek között a választójog, a zsidókérdés, az egyesülési-gyülekezési és a sajtóélet

⁷ Püski: A Horthy-korszak parlamentje, 121.

⁸ Heindl: Csendőrokre bízott roma integráció, 2020.

⁹ Lehotay: Szabadságjog-megvonó intézkedések, 6.

szabályozása, vallási-és lelkiismereti szabadság korlátozása vagy a tulajdonjogi kérdések – a jogalkotás jelentős részben rendeletekkel valósult meg.¹⁰

A rendeletalkotáson kívül szükséges tárgyalni a kivételes hatalomról szóló 1912. évi LXIII. törvény egyes szakaszait, mely szakaszok segítségével a témát kutatva újabb támpontokat kaphatunk a rendeletalkotás miértjéről, valamint jellegéről. A törvenycikk 1. §-a szerint: „*Háború idején, sőt ha szükséges, már a háború fenyegető veszélyének okából elrendelt katonai előkészületek esetében is, a ministerium valamennyi tagjának felelőssége mellett az ebben a törvényben meghatározott kivételes hatalmat a szükség mértékéhez képest igénybe veheti*”.¹¹ A jogalkotó nem határozta meg a kivételes hatalom mibenlétét, e tényt Pomogyi is megemlíti tanulmányában.¹² Ugyancsak releváns a törvény 2. §-a, mely szerint „*A kivételes hatalomból folyó intézkedések körét, hatályuk területét és hatályba lépésük időpontját a ministerium állapítja meg*.”¹³ E jogszabályhely a minisztertanács szilárdabb függetlenedését tette lehetővé a parlamenttől, ugyanis e jogszabályra hivatkozva rendeleti úton intézkedhetett akkor is, ha egyébként az adott ügy törvényhozási jogkörbe tartozott. A kivételes jellegből adódóan a rendeletek okozta utasítások akár ellentétbe kerülhettek a hatályos törvényekkel is.¹⁴

III. TÖRTÉNETI KITEKINTÉS

A jogszabályok elemzését megelőzően mindenképpen szükség van arra, hogy ismertessük a cigányság helyzetét és társadalmi státuszát a két világháború közötti időszakban.

Magyarországon a cigányokat anyanyelvük alapján összeíró tízévenkénti népszámlálások adatai szerint 1880-ban 78.759 cigány anyanyelvű polgárt számoltak össze. 1920-1941 között ez a lélekszám radikális csökkenést mutat előbb 6966, 7463 végül 1941-ben 1866 személy eredményében. Az adatoknál fontosabb azonban arra rámutatni, hogy a korban a legtöbb roma nem cigány (romani, beás) anyanyelvű volt – „*a cigányok túlnyomó többsége nálunk nem tud cigányul...*” -¹⁵, így a cigányok lélekszámát anyanyelvükre alapozva az adatok nem mutatják ki. Kifejezetten a cigányok számbavételét célzó kutatás először Hieronymi Károly belügyminiszter utasítására történt 1892-ben. Ezen kutatás eredményeként a cigányok már kategorizálásra kerültek: „*állandóan letelepedett*” (243.432 fő), „*huzamosabban*

¹⁰ Lehotay: Szabadságjog-megvonó intézkedések, 162-255.

¹¹ 1912. évi LXIII. tc. a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről. I. fejezet. Kivételes hatalom. 1. §.

¹² Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 97-98.

¹³ 1912. évi LXIII. tc. 2. §.

¹⁴ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 98.

¹⁵ Karsai: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz, 14. (továbbiakban ez a szakirodalom fog szerepelni a lábjegyzetben „Karsai” rögzítéssel)

egyhelyben tartózkodó” (20.406 fő), valamint „*vándor cigány*” (8936 fő) státuszok mentén.¹⁶ Karsai László tanulmánya szerint az 1940-es években a cigányok becsült száma 200 ezer, melyből kóborlók nyolcezren voltak. Karsai ezt az adatot a kóbor cigányok elfogását, munkatáborba zárását követelők állítására támasztotta alá.¹⁷

A cigányság lélekszámának ismertetése jelen kutatás szempontjából azért fontos, mert számuk meghatározásával párhuzamosan több olyan státuszt határozták meg, amelyek a kutatás eredményének sikerességét elősegíti. Többek között definiálták az „*állandóan letelepedett cigányok*” körét. Ők azok, akik „*állandó, rendes tartózkodási hellyel bírnak, tekintet nélkül arra, hogy a számlálás idejében saját közösségükben voltak-e, s ott vették-e számba vagy más közösségben*”. „*Huzamosabb ideig egyhelyben tartózkodó cigányoknak*” tekintették azokat, akik bizonyos foglalkozás (pl. teknővájás) miatt, hetekig, hónapokig vagy évekig egyhelyben tartózkodnak, anélkül, hogy ott állandóan letelepednének. „*Vándor-cigányoknak*” tekinthetők azon személyek, akik kis családotól, sátorostól faluról-falura kóborolnak.

Látható, hogy a fogalmakat tágan határozták meg, ez pedig az összeírást végzők feladatát megkönnyítette. A „*cigányösszeírás*” számlálólapon történt. Voltak olyan települések, melyek csak a kóborcigányokról küldtek számlálólapot (Pécs, Szabadka), így viszont a számlálólapok által nem lehetett teljesen megállapítani a helyi cigányok számát.

Azt is fontos megemlíteni, hogy az adatokat felvevők azon cigány egyéneket, akik rendes foglalkozást űztek, már fel se vették számlálólapra, ugyanis őket már nem tekintették cigánynak. Annak ellenére, hogy az imént említett három csoport megkülönböztetésének volt alapja, a megkülönböztetés nehézkesnek bizonyult. Főleg az állandóan letelepedett és a huzamosabb ideig egyhelyben tartózkodó cigányok esetében jelentett ez problémát. A helyzetet tovább bonyolította az, hogy a megkérdezett cigányok magukat akkor is állandóan letelepedettnek vallották, ha egyébként kóborló életmódot éltek.¹⁸

A Horthy-korszak idejében nem készült az 1893. évihez hasonló „*cigánystatisztika*”, így ezidőben a cigányok lélekszáma csak becslések útján saccolható meg. Petrilla Aladár, közegészségügyi főfelügyelő 1943-ban megjelent tanulmányában 208.240 cigány főről tesz állítást, de ezen adat már az első és második bécsi döntéssel megnövelt Magyarországra vonatkozott. A Petrilla által állított lélekszámból amúgy nagy valószínűséggel kimaradtak a korszak asszimilálódott cigányai, valamint a kóborlók egy része is.¹⁹

¹⁶ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 7.

¹⁷ Karsai: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945, 14.

¹⁸ Karsai: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945, 15.

¹⁹ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 7-11.

A korabeli cigányok társadalomban elfoglalt helye nagyrészt az előítélet, valamint a negatív besorolás miatt periférikus volt. Sőt az előítéletek velük a második világháború felé közeledve radikálisan felerősödtek „*egyre gyakrabban olvashatunk velük kapcsolatban olyan negatív értelmű szavakat, mint 'élősdiek', 'bűnözők', 'gyilkosok'...*”²⁰ A cigányok e szavakkal való illetése, valamint e szemléletmód a sajtóban elterjedt, megnehezítette társadalmi beilleszkedésüket.

Az előítéletek súlyosbodását mutatja például az is, amit Esztergomban a hatóságok elrendeltek 1942-ben: „*cigányok a telepet csak munkavégzés céljából hagyhatták el, a városi sétányon nem haladhattak át, a városi padokra nem ülhettek le*”.²¹

IV. KÓBOR CIGÁNYOK LETELEPÍTÉSI KÍSÉRLETE – RENDELETEK

1) 15,000/1916. ÉVI B.M. ELN. SZÁMÚ KÖRRENDELET – AZ „ALAPRENDELET”

A kóbor (sátoros) cigányok letelepítését Pomogyi László jogtörténész egyfajta „*világháborús kísérletnek*” nevezte.²² Sándor János, az akkori belügyminiszter az első világháború idején szükségét érezte annak, hogy a „*cigányügy*” megoldása érdekében határozott lépés történjen. Arról, hogy miért éppen háborús időben foglalkozott a belügyminiszter a „*cigánykérdéssel*”, Pomogyi a következőket írja: „*a háború okozta drágaság megnehezítette a cigányoknak életszükségleti cikkeik megszerzését, amiért ők igen gyakran folyamodtak erőszakoskodáshoz...*”²³ A belügyminiszter által kibocsátott 15,000/1916. évi körrendelet bevezetésének szövege szerint a cigányok „*kóbor életmódjukkal hiúsítják meg azt is, hogy a hatóságok a törvényes rendelkezéseknek velük szemben érvényt szerezzenek, legfontosabb feladat a kóbor cigányok szokásos kóborlásának a megakadályozása.*”²⁴ Pomogyi a „*világháborús kísérlet*” minősítését azzal is alátámasztotta, hogy szerinte a letelepítés sikerességét elősegítette „*az erőteljes férficigányok eltávolítása*”, cigány férfiak hadseregbe való besorozása útján.²⁵ Akik nem számítottak alkalmasnak, bekerültek az előállításuk helyén kialakított községekbe, és ott kaptak munkát, mindaddig, míg letelepedésükről véglegesen intézkednek.²⁶ Sándor János továbbá a kóbor cigányok letelepítéséhez szükségesnek tartotta,

²⁰ Csillei: A cigányság a magyar társadalomban, 14.

²¹ Csillei: A cigányság a magyar társadalomban, 15.

²² Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 96.

²³ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 96.

²⁴ 15,000/1916. évi körrendelet.

²⁵ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 97.

²⁶ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 96-97.

hogy a cigányok igavonóit és szekereit elvegyék, nehogy elszökjenek vagy újból kóboroljanak. Ezeket az igavonókat, szekereket a hadsereg kiválóan hasznosította.

Ahogy a fejezet címéből is kitűnik, e fejezet célja az 15,000/1916-os rendeletnek az elemzése, amely 1916. május 17-én lépett hatályba. A rendelet elméletileg a kóbor (sátoros) cigányokra vonatkozott csak. A rendelet első sorai megnevezik azt az okot, amely miatt kibocsátásra került, ez az indoklás kapcsolódik ahhoz, amit fentebb a „világháborús kísérlet” fejtegetéséről írtam. *„Kivonják magukat az katonáskodás és az adózás alól. A nemzeti vagyon gyarapításához csak elvétele járulnak munkájukkal és szükségleteiket csak kis mértékben fedezik keresményükből, mert ahhoz legnagyobb részben az emberek könyöradományából, sőt – mint a tapasztalat mutatja – igen gyakran tiltott módon jutnak.”* A jogszabály célja többek között, hogy a (kóbor)cigányok a haza védelméből és a közérdekű munkából - tehát mindazon törvények rendelkezéséből, amik az állam minden polgárára egyaránt kötelezők - kivegyék részüket, ahogyan a többségi társadalom teszi, valamint az is, hogy megszűnjön a kóbor cigányok által fennálló veszély a közbiztonságra nézve. A rendelet szerint a kóbor cigányok okozta „veszedelem” állandó lakóhelyük hiányából ered. Legfontosabb feladat a cigányok kóborlásának megakadályozása, tehát az, hogy hagyjanak fel a nomád életmóddal és letelepedjenek.²⁷

A rendelet jogi alapját a 9,389/1885. B.M. sz. alatt kiadott toloncsabályzatra építették fel, mely szabályzat 2. § a) pontja a következőt mondja ki: *„A tolonczozás csak a következő osztályokba tartozó személyekre alkalmazható: csavargók, szokásos munkakerülők — milyenekül a szolgálati helyüket kellő ok nélkül minduntalan változtató cselédek is tekinthetők ezen körülmény alapos megállapítása után — hatósági engedély nélkül az utcán vagy házról házra koldulók, a közbiztonságra nézve alaposan gyanús személyekre, ha azon községben, melyben taláztatnak, illetőséggel nem bírnak s rendes lakást, foglalkozást vagy életfenntartási jövedelmet kimutatni nem tudnak”.*²⁸ A szabályzat alapján értelemszerűen a kóbor cigányok „gyanus személyeknek” és „csavargóknak” is tekinthetők, mert abban a községben, ahol éppen tartózkodnak nem bírnak rendes lakást, foglalkozást vagy életfenntartási jövedelmet felmutatni (vagy csak nagyon ritkán). Azt, hogy a kóbor cigányok „gyanus személyek” az alaprendelet preambuluma is rögzíti: *„kétségtelen ugyanis, hogy a kóbor cigányok olyan gyanus személyek...”* A toloncsabályzat értelmében a kóbor cigányok tehát állandó tartózkodásra és munkára kényszeríthetők. A toloncsabályzat azt is előírja, hogy: *„Az illetőségi községnek átadott toloncz, mennyiben pedig munkaképes, azonban munkakerülő volna, megfelelő*

²⁷ 15,000/1916. évi rendelet. Bevezetés.

²⁸ 9389. sz. körrendelet, az új toloncz-szabályzat kibocsátása tárgyában, 2. § a).

munkára szorítandó, s a község részéről a lehetőségig mód és eszköz nyújtandó az illetőnek, hogy rendes és tisztességes életmódhoz visszatérjen.”²⁹ Ezzel szemben az 15,000/1916. évi rendelet alkalmazható olyan cigányokra is, akik anyagi eszközökkel rendelkeznek és foglalkozást is tudnak igazolni. Ilyen cigányok a rendeletben meghatározott úgynevezett „kóborcigányok”, akikről az alábbiakban részletesebben is lesz szó.

A rendelet 1. § első mondata kimondja a cigányok kóborlástól való eltiltását. Az 1. § második mondata definiálja a „kóborcigányok” jogalanyi körét: *„Kóborcigánynak kell tekinteni mindazt a cigányt, aki nem tudja beigazolni, hogy rendes lakóhelye van.”*³⁰ Fontosnak tartom kiemelni, hogy a jogszabály a „kóborcigányok” fogalommal jelölt személyeket határozza meg, tehát az olyan személyek körét, akikre a rendelet legtöbb rendelkezése vonatkozik. A „kóborcigány” tehát a rendelet általános jogalánya. Kivéve az 1. § harmadik mondatát, ami ez után következik, és ami csak a második mondat után érthető: itt nevezi meg a rendelet a rendes lakóhelyet igazolni nem tudó „kóborcigánnyal” szemben a „rendes lakóhellyel rendelkező” összes többi cigányt, mint jogalanyt. *„Ha a cigány igazolja, hogy van rendes lakóhelye, de másutt tartózkodik és ott tartózkodása nem kellően indokolt, a rendőrhatalóság őt rendes lakóhelyére utasítja, esetleg toloncúton oda kíséreti.”* (1. § harmadik mondat). Fontos, hogy a most idézett jogszabályszövegben meghatározott „rendes lakóhellyel rendelkező” cigányokra csak ez az egy rendelkezés vonatkozik a rendeletben. Eszerint, ha ők nem a „rendes lakóhelyükön” tartózkodnak, hanem másutt, viszont az ott tartózkodásuk *„nem kellően indokolt”*, akkor a rendőrhatalóság (vidéken leginkább a csendőrség) őket a rendes lakóhelyükre utasíthatja, esetleg toloncúton odakísérheti. Ez a jogkorlátozás tehát minden romára vonatkozik és gyakorlatilag azt jelenti, hogy valamennyi roma mozgási lehetősége a rendes lakóhelyén kívül teljes egészében a rendőrhatalóság kényének-kedvének volt kiszolgáltatva. Heindl szerint - aki korábbi kutatásai során levéltári visszaemlékezéseket is elemzett - ez nem történt ilyen egyszerűen: *„Abban az esetben, ha úgy ítélték meg, hogy az ott-tartózkodás nem kellően indokolt, a jogalanyt előállították (a fennmaradt visszaemlékezések szerint nem egyszer jól meg is verték), majd lakóhelyére utasították, vagy toloncúton oda kísértették.”*³¹

A községi előjáróság hatalmát tovább növeli a rendelet 2. §-a, ugyanis e szakasz értelmében a „kóborcigányokat” – járási főszolgabíró utasítására – a hatóság előállíthatja. Ha az adott községben nincs kóborcigányoknak fenntartott tartózkodási hely, akkor szigorú őrizet

²⁹ 9389. sz. körrendelet, 28. §.

³⁰ 15,000/1916. évi rendelet, 1. §.

³¹ Heindl: Csendőrökre bízott roma integráció, 2020.

alá kell őket venni. Az, hogy a szigorú őrizet mit jelent, a rendelet nem definiálja. A rendeletről kitűnik, hogy az így előállított, őrizet alá vett kóborcigányoknak elhelyezése és élelmezése kötelező volt (3. §). Ugyancsak kötelezővé tették lovaik vizsgálatát, valamint rendőrhatalósági engedély alá vonták a továbbiakban a kóborcigányok állatszerzését is.

A jogszabály 4. §-a szerint a kóborcigányokat családonként kell csoportosítani, nyilvántartásba foglalni. Úgy vélem, hogy ha a rendelet célja valóban a letelepítés volt, akkor azt valóban családonként volt célszerű végrehajtani. E szakaszban a jogalkotó kifejti az is, hogy miért éppen családonként vették nyilvántartásba a kóborcigányokat: *„családonként való összeírásuk főleg a segélyezésre való jogosultságuk megállapítása végett történik. Saját érdekükben áll tehát, hogy családi összetartozásukat a valóságnak megfelelően adják elő.”* (4. §)

7. §: *„A főszolgabíró (városi hatóság) köteles gondoskodni, hogy a nyilvántartásba felvett, de szemle elé nem kerülő minden kóborcigányt himlő ellen haladéktalanul beoltssanak, még ha már be is lett volna oltva. A végből, hogy a beoltásból vagy újraoltásból a megtörtént nyilvántartásba vétel bármikor megállapítható legyen, a beoltás fent a bal vállon, háromszöget alkotó három oltással (+ + +) történjék.”* Véleményem szerint a háromszöget alkotó oltás inkább funkcionál megbélyegző, megkülönböztető jelzésként, mintsem a nyilvántartás követését elősegítő intézkedésként. A cigányok ilyen módon való oltása egyértelműen diszkriminatív, hiszen más személyekkel szemben nem alkalmazták ezt a módszert.

A körrendelet 11. §-a a cigányigazolvány bevezetéséről szól. Minden olyan cigány – nemtől függetlenül – aki a 12. életévét betöltötte, vagy ilyen korúnak látszott névre szóló és személyleírást tartalmazó cigányigazolványt kapott a községi elöljáróságtól, díjtalanul. *„Ezt az igazolványt a nyilvántartott cigány köteles gondosan megőrizni és állandóan magánál hordani, ha pedig elvesztené, helyette haladéktalanul másodlatot kérni.”* (11. §)

A 12. §-nál felmerült bennem az a kérdés, hogy amennyiben bázisként használok a rendelet céljait (törvénybetartás, letelepítés, veszélyek elhárítása, nyilvántartások létesítése), szükséges-e olyan szabályozást hozni, miszerint kóborcigányt cigányigazolvány nélkül semmilyen munkára nem lehet alkalmazni. A hatósági igazolvány területi hatállyal is bírt, ugyanis amelyik területen azt kiállították, csak ott volt munkára alkalmazható a nyilvántartásba vett kóborcigány. Más község határában csak hatósági rendeletre vagy engedély alapján vállalhatnak munkát. Érdekesség azonban, hogy a kóborcigányokat bármilyen

„kényszermunkára” bírhatták a kijelölt községekben, ugyanakkor a magánosok nem adhattak nekik munkát cigányigazolvány birtoklása nélkül. Ez a tény Pomogyi művében is megjelenik.³²

A „kóborcigányok” mozgását tovább korlátozta a rendelet 13. §-a, miszerint engedély nélkül a nyilvántartott cigány nem hagyhatja el tartózkodási helyének belterületét, munkateljesítés esetében határát. Ha ezt mégis megtenné rendőrhatalóság köteles toloncúton, kísérettel visszavitetni. Ha a nyilvántartott cigány az intézkedésnek ellenszegül, vagy „*békétlen természete, megrögzött bűnözési hajlama, avagy gyakori szökési kísérletei által a többi nyilvántartott cigányra vagy a lakosságra veszedelmesnek bizonyul*”, annak állami kényszermunka-telepbe internálása rendelhető el.³³ Feltételezhető vajon, hogy a rendeletben megjelent kényszermunka-telep a későbbi kényszermunka-táborok elődje volt? Karsai László 1944 idejére is a következőt jelentette ki művében: „*Levéltári adatokkal bizonyítható, hogy ez idő tájt egyetlen magyar vármegyében sem állítottak föl cigány munkatábort.*”³⁴ Pomogyi azonban művében már említést tesz az általam is megdöbbenőnek tartott kényszermunka-telepről. 1916. május 29-én a 15,000/1916. évi rendelethez kapcsolódva küldött feliratot Pozsony vármegye alispánja. Ebben a feliratban felhívta a miniszter figyelmét arra, hogy Somorján és Dunaszerdahelyen fogolytáborok vannak. A táborok 60-80.000 fogoly befogadására épültek, azonban akkor csak 6-8000 fogoly „*lakta*”. Feliratában ajánlatot tett arra, hogy az összegyűjtött kóborcigányokat itt helyezték el, ugyanis a tábor alkalmas a kóborcigányok „*őrzésére és élelmezésére*”. A belügyi kormányzat vezetője tudomásunk szerint ezt az ajánlatot elutasította, azonban Pomogyi mégis arról ad tájékoztatást, hogy Somorján ennek ellenére is létezett kényszermunkatelep. Az 1917. évi februári számadás szerint 39 cigányt – nem tudni, hogy kóborcigányt-e – internáltak ezen táborba.³⁵

Bár a rendelet szigorú szabályozást követel, Pomogyi szerint volt példa kivételes lehetőségre, mint például akkor, ha az előállított cigány tartózkodási helyéül kijelölt községgel szomszédos településen szeretett volna munkát vállalni. Természetesen csak hatósági engedéllyel, vagy cigányigazolvány felmutatásával volt ez lehetséges.³⁶

A nyilvántartott cigánynak – a nyilvántartott cigány az a „kóborcigány”, akit nyilvántartásba tettek és letelepítettek – munkabérét (amit a kötelező munkáért kapott) nem a cigánynak, hanem a helyi hatóság által megbízott egyénnek kellett kifizetni, aki e bérből gondoskodott a cigány és annak családja ellátásáról. Amit a cigány munkájáért kizárólagosan

³² Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 99.

³³ 15,000/1916. évi rendelet. 1. § - 13. §

³⁴ Karsai: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945, 87.

³⁵ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 109.

³⁶ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 99.

kapott, az a kifizetésről szóló elismervény másolata, de csak akkor, ha a cigány azt kérte. (14. §) Ahogy a 16. § szabályozza, a nyilvántartott cigányoknak rendszerint nem kell pénzt a kezükbe adni, hanem természetben kell őket ellátni (élelmiszer, tüzelő, ruházat). Ha a cigány keresletéből felesleg maradt fenn, azt csekély értékű szükségleti cikkekre fordíthatta (só, fűszer, dohány, gyufa). A „*lefogottaknak*” a hadseregben szolgáló családtagjuk után megillető hadisegélyét is a városi hatóság által kijelölt egyén kezelte. (17. §)

A rendelet elemzése során figyelemre méltó, hogy a „*terminológia*” változik. A bevezetésben szereplő kóbor cigány kifejezés a vándorló életmódra utal. A rendelet 1. §. második mondatában vezetik be a kóborcigány kifejezést, mint a rendelet általános jogalanyát. Ahogy haladunk előre a rendeletben, ezt a megnevezést fokozatosan felváltja a „*nyilvántartott cigány*” megjelölés. A „*kóborcigány*” és a „*nyilvántartott cigány*” ugyanazon személyi hatályra vonatkoztatható, ugyanis nyilvántartott cigány csak „*kóborcigány*” lehetett. Végül a 20. §-nál már egyszerűen „*cigányként*” hivatkoznak rájuk, jelezve, hogy az állami szabályozás e csoport minden tagjára vonatkozik, nem csak a vándorlókra. Ez azért van, mert a rendelet 1. §-ának harmadik mondata valóban felöleli azoknak a cigányoknak a körét is, akik a „*kóborcigányon*”, mint általános jogalanyon kívül esnek. Ezzel ellentétben a jogalkotó által a rendelet bevezető részében használt kóbor (sátoros) cigány kifejezés nem jelenti ugyanazt, mint a rendelet 1. § második mondatában meghatározott kóborcigány. A bevezetőben szereplő kóbor cigány minden olyan cigányra vonatkoztatható, aki kóborló életmódot folytat.

A „*Jogtudományi Közlöny*” című korabeli lap, amelyet Vámbéry Rusztem szerkesztett, szkeptikus hangot ütött meg a rendelet betartásával kapcsolatban. A lapban megjelent írások szerint kétségek merültek fel azzal kapcsolatban, hogy mennyire lesz hatékony a rendelet végrehajtása, különösen a tekintetben, hogy a cigányok kötelező nyilvántartásba vétele és a vándorcigányok letelepítése mennyire lesz kivitelezhető a gyakorlatban. Ezek a szkeptikus vélemények rávilágítottak arra, hogy már a kortársak is felismerték a rendelet gyakorlati megvalósításával járó nehézségeket. Vámbéry szerint a rendeletről sokat nem lehetett várni, tekintettel arra, hogy a közigazgatási hatóságot háborús időben rengeteg más teendő terheli. Leginkább a rendelet kivitelezése kapcsán fogalmazott meg kétkedést. Szerinte nem lehetséges olyan aprólékossággal azt megvalósítani, amit a rendelet előír. Hihetetlennek tartotta továbbá azt is, hogy 1916-ban szükséges az ország lakói közül bárkit is felszólítani a nomád életmód felhagyására, avagy azt, hogy hatóságilag lenne szükséges megállapítani a lakosság személyazonosságát, családi állapotát stb.³⁷

³⁷ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 100.

Heindl szerint – aki korábban elemezte ezt a rendeletet – a Horthy-korszak csendőreinek a rendelet alkalmazása során tett intézkedései tulajdonképpen nem az integrálást, hanem a lakóhelyi szegregáció megerősítését eredményezték. Ezzel a feltevással azért is értek egyet, mert a rendelet túlnyomóan alapjogot korlátozó intézkedéseket tartalmaz a romákra nézve. Ahogyan Heindl is kimondja, a rendelet nem a bűnözőkre, vagy roma származású bűnözőkre vonatkozott, hanem a cigányság egy részére, sőt a jogszabály 1. § harmadik mondatában megfogalmazott rendelkezés miatt a túlnyomó részére.³⁸ A diszkrimináció vizsgálata kapcsán szintén elgondolkodtató azon tény, hogy a rendelet a parlament által háborús időre kapott különleges felhatalmazás alapján lépett hatályba, azonban a béke beköszöntét követően a rendelet hatályon kívül helyezése nem történt meg. Sőt a hatályon kívül helyezés helyett újabb és újabb romákat érintő, korlátozó rendeleteket bocsátottak ki az alaprendeletet bázisul használva. *„Ilyen módon ez az 1916-os belügyminiszteri rendelet lett a két világháború közötti Magyarországon a „faji alapú” központi jogszabályok sorában az első.”* – szerepel Heindl írásában.

A Heindl Péter által írt *„Csendőrökre bízott roma integráció”*³⁹ című cikk elemzi az alaprendelet végrehajtását is. *„A levéltárakban fellelhető hivatalos dokumentumok, valamint a visszaemlékezésekről készült hangfelvételek azt is igazolják, hogy a jogszabályt rendre túl is teljesítették a csend, rend és fegyelem felkent őrzői.”* A tanulmány szerint tehát az alaprendeletet nemcsak szigorúan betartották, hanem sok esetben túl is teljesítették azt.

2) 15,001/1916. B.M. ELN. SZÁMÚ RENDELET

Az 15,001/1916. évi rendelet az 15,000/1916. évi rendelethez megegyezően 1916. május 17-én lépett hatályba. A rendelet tárgyaként a kóbor cigányok tartózkodási helyeinek kijelölése tüntették fel. Bár a rendszabás az alaprendelet végrehajtását szolgálta annak teljes egészében külön írva - nyilvánvalóan tévedésből⁴⁰ - szerepel az 15,000/1916. évi körrendelet 1. § második mondatában általános jogalanyként meghatározott kóborcigány kifejezése. Ennek leszögezése mellett e rendelet elemzése során a különírt terminológiát fogom használni.

A jogszabály szerint a kóbor cigányok letelepítése nem várható el az 15,000/1916-os rendeletről, azonban az, hogy a részükről fenyegető veszedelem megszűnjön, mindenképpen a rendelet eredményeként fog megjelenni. A jogalkotó kiemeli, hogy a letelepítés a nomád életet

³⁸ Heindl: Csendőrökre bízott roma integráció, 2020.

³⁹ Heindl: Csendőrökre bízott roma integráció, 2020.

⁴⁰ Az 1917-től hatályos rendeletekben ilyen hibák (írasmód) már nem voltak fellelhetők.

élő kóbor cigányokat illetően egy nehéz feladat, aminek megoldására a hatóságok ereje és buzgósága szükséges. ⁴¹ Az intézkedéseket általában végrehajtó csendőrök diszkrecionális hatalommal bírtak, mely hatalom feltételezéseim szerint komoly visszaélésekhez adott teret. A kóbor cigányok kóborlását a következőképpen kívánták megfékezni: „*folyó évi június 5-től 15-ig terjedő időtartamban..., mintegy meglepetésszerűen egyszerre előállítatnak illetőségi helyükre való toloncozásuk végett; ennek megtörténteig pedig erre alkalmas községekben őrizet alatt tartatnak, ami további kóborlásuknak útját vágja.*”⁴² A járási főszolgabíró feladatul megkapta, hogy egy vagy több községet előre kijelöljön az előállítandó kóbor cigányok elhelyezésére. A községek kijelölése során figyelembe kellett venni az őrzésre alkalmas épületeket, valamint azt is, hogy az őrzésre tekintettel csendőrőrs is legyen a kijelölt község területén. Mivel az ügyet sürgősnek tekintették, az alispánokat felszólították a rendeletben arra, hogy sürgősen jelöljék ki a kóbor cigányok elhelyezésére alkalmasnak talált községeket.

A rendelet felszólította az alispánokat, hogy a város határában található kóbor cigányok előállítása, elhelyezése, élelmezése, őrzése, nyilvántartása, munkáltatása pontosan és lelkiismeretesen történjen meg. Fontos a rendeletben az a kérés is, hogy az előállításról „*a cigányok előzetesen ne értesüljenek*”, nehogy megghiúsítsák az „*akció*” eredményes foganosítását. Ennek eredményességéhez, karhatalmi erőt, minden katonai állomáson 50-50 főt bocsátottak rendelkezésre.⁴³ Sándor János a rendeletben nem egyszer kéri ezen kívül az „*alispán urakat*” arra, hogy ezen rendeletet, valamint az 15,000/1916-os évi rendeletet is szigorúan bizalmasan kezeljék.

A hatóságokat a miniszter a rendelet végén buzdítja, ekképpen: „*Nem kételkedem, hogy a hatóságok ezúttal sem riadnak vissza a reájuk váró nagy és nehéz feladatoktól, hanem ezeknek azzal az eréllyel és kitartással fognak megfelelni, amelyet hasonló körülmények közt tanúsítani szoktak, és amely a kérdés fontosságához és az ő hazafiasságukhoz egyaránt méltó.*” A belügyminiszter tudta azonban, hogy a kijelölt községek nem fognak örülni a feladatoknak – írta Pomogyi. Ezért a miniszter hangsúlyozta a rendeletben, hogy ezek az intézkedések ideiglenesek, és előnyei később jelentkeznek majd. „*A majdani – s így bizonytalan - haszon aligha fordította át a községek ódzkodását buzgó odaadásba*”. Pomogyi meglátását alátámasztja a belügyminisztérium egyik munkatársának véleménye is: „*a községi előjáróság nem fogja a bevezetésben előírt buzgó odaadással tenni, sőt mindent el fog titokban követni a*

⁴¹ 15,001/1916. évi rendelet.

⁴² 15,001/1916. évi rendelet.

⁴³ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 100.

veszély elhárítására... ”⁴⁴ A belügyminisztérium meg nem nevezett munkatársának véleménye a dolgozatom szempontjából egy releváns tényre világít rá. „Vándorló – tehát e rendelet hatálya alá esik – minden cigány, aki nem igazolja, hogy rendes lakóhelye van. De hisz akinek rendes lakóhelye is van, többnyire az is vándorol, mert csak úgy él meg a teknővájó, a patkolókovács, az üstfoltozó, a lókereskedő, a különböző vándoripart űző, és házaló. Ezeknek erre tovább is módot kell adni. Más meghatározás kell tehát. ”⁴⁵

Magam részéről egyetértek azzal, hogy a romák akkori foglalkozásait tekintve szinte lehetetlen feladat volt annak megállapítása, hogy egy-egy cigány valóban kóbor cigánynak tekinthető-e. Ez a Pomogyi által idézett belügyminisztériumi munkatárs véleményéből is kitűnik. A problémát én is a letelepítési akció alapszabályában (nyilvántartás készítése stb.) látom, mert például egy vándoriparban dolgozó cigány a csendőrség nézőpontja szerint minősülhet kóbor cigánynak annak ellenére is, hogy van foglalkozása. A letelepítési akció másik problémájaként azt látom, hogy az előállított és a toloncolt cigány éppen a rajtaütésszerű eljárás miatt meg fog ijedni, és megpróbál majd megszökni. „A cigányok is meg lesznek riadva, nem fognak hinni semmiféle megnyugtató szónak és teljes bizonyossággal meg fognak szökni... ”⁴⁶

Úgy vélem, hogy e rendeletben sem lehet teljesen megállapítani a letelepítési akció struktúráját, és ezt vissza lehet vezetni a „homályos” fogalmazásmódra. Véleményem szerint tovább nehezíti feladatomat az is, hogy az egyes rendeleteknek nincsen – legalábbis én nem fedeztem fel – magyarázó-kiegészítő melléklete, melyben például kifejtésre kerül azon tény, hogy miért éppen efféle letelepítési akcióra tettek szert. Gondolok itt arra, hogy a ma tulajdonképpen „cigánytelepként” ismert szegregációs negyedek kialakítása (községi tartózkodási hely megnevezés alatt), „kényszermunka”, valamint mozgásban való korlátozás mellett nem lehetett a legkiemelkedőbb stratégia arra, hogy a kóbor cigányok sikeresen letelepedjenek. Bár ezzel a megoldással a cigányság számára biztosítottak tartózkodási helyet, a többségi társadalomba való integráció korai kudarcát előrevetítették a cigánynegyedek kialakulása, valamint az anyagi és szabadságjogokat korlátozó intézkedések. Ennek teljeskörű bizonyításához azonban átfogó társadalomtudományi kutatásra lenne szükség, ami nem képezi e dolgozat közvetlen célját.

A legtöbb járás alispáni utasításra (pl. Alsódabas, Baranyavár, Pécs, Szentlőrinc stb.) lakóhelyet biztosított az elszállásolandó cigányoknak, betartva azt a feltételt, hogy a kijelölt

⁴⁴ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 102.

⁴⁵ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 102.

⁴⁶ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 102.

„szállást adó” helyszínen csendőrség is működjön. Végül csak a nyírbaktai járáshoz tartozó Nyírbakta község volt az, amely nem fogadott be cigányokat. Ennek oka azonban a csendőrörs hiánya volt, de a nyírbaktai körjegyző a „*csekély számú személyzetre*” és az „*annál több munkára*” is hivatkozott.⁴⁷

A végrehajtott „*cigányelfogásokról*” nem sok jelentés maradt fenn, ismeretes azonban Baranya alispánjának egy terjedelmes jelentése. A jelentés relevánsabb részeit tekintve kijelenthető, hogy a cigányok effajta őrzése, és községekben való elhelyezése nagy problémát jelentett. A cigányok szűkösen értek el, nem állt rendelkezésre annyi épület, mint amennyiben kényelmesen elszállásolhatóak lettek volna. Megnehezítette a helyzetet az is, hogy a „*cigánycsapatok*” különféle betegségekben szenvedtek, valamint az is, hogy nemcsak számukra, hanem az őrző személyzetnek is biztosítani kellett külön helyet, ahol tartózkodni tudtak. Az állandó őrzés szinte megoldhatatlan volt tekintettel a háborús helyzetre, ugyanis a községek minden erőteljes férfilakosa – beleértve az előjárók, őrszemélyzet egy részét is – hadba vonult. Továbbá a csendőrség létszáma sem volt elegendő. A jelentés szerint a „*kóborcigány*” mindig munkakerülő volt, ekképpen munkára kényszerítésükben sem bíztak. Az előírt módon való ellátásuk, élelmezésük sem volt kivitelezhető a jelentés szerint, továbbá problémát jelentett azon „*egyén*” hiánya is, aki a számadást (adminisztrációt) elvégezte volna.⁴⁸ A jelentésnek az „*egyén*” hiányát magyarázó részét Pomogyi is idézi: „*Eltekintve attól, hogy a cigányok bosszújától való félelmében ügyeik vezetésére senki sem vállalkozik: a sok gondot, utánjárást, ellenőrzést és különösen az egyénenkénti számadás vezetésével járó sok írásbeli teendőt igénylő megbízásra, arra alkalmas, megbízható egyént találni alig lehet.*”⁴⁹

A két rendelet sikeres végrehajtását véleményem szerint az a fentebb említett hiba is akadályozta, hogy az alaprendeletben meghatározott „*kóborcigány*” jogalany megnevezését 1917-ig nem használták egységesen. Az 1916-ban kiadott végrehajtási rendeletekben a jogalkotó hol különírva „*kóbor cigány*”, hol egybeírva „*kóborcigány*” kifejezéseket használt. „*A rendeletek alapján körülményes volt eldönteni, kikre terjed ki a cigánytelepítési akció*” – írja Pomogyi. A problémát a rendes lakóhely mibenlétének tisztázatlansága okozta. Azokban a rendeletekben, amelyek a kóbor cigányokat érintették, egyaránt szerepeltek a „*kóborcigány*”, „*vándorcigány*”, sőt „*sátoros cigány*” megnevezések, ami jogalanyiség szempontjából zavart keltett.

⁴⁷ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 102-103.

⁴⁸ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 104-105.

⁴⁹ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 105.

Visszaulva a 15,000/1916. évi rendeletre, annak már a címében is szereplő „a kóbor (sátoros) cigányok” fogalmi értelmezése is problémát jelentett sokak számára. Nagy Pál „Cigány csoportok és az együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15-20. században” című kutatásában idézi az 1842/43-as „országgyűlési tervezet” szövegéből az aszerinti definícióját a sátoros cigányoknak. Eszerint sátoros cigányok a „kik a földműveléstől és általában a munkától iszonyodva nem csak vándor, hanem örökös kóbor életet folytatnak”.⁵⁰ Ez az országgyűlési megfogalmazás utalhat előítéletes nézetekre a roma népcsoportra vonatkozóan, ugyanis rögzíti az „általában munkától iszonyodás” sztereotípiáját velük szemben.

A vándorló cigányokat amúgy nem a „munkától való iszonyodás” különböztette meg a többségi társadalomtól, hanem a cigány népcsoportot évszázadokon át jellemző „független megélhetés”. Erről a szociálintropológus Michel Stuart nagyon alaposan ír a „Daltestvérek” című könyve bevezetőjében a brit Thomas Acton szociológus és honfitársa, Judith Okely etnográfus munkáit meghivatkozva.⁵¹

A sátoros cigányokat Heindl „vándorcigányként” is emlegeti, szerinte ezek a cigányok hagyományos életformájuk szerint családosan, faluról-falura kóboroltak.⁵² Pomogyi könyvében olvasható, hogy a kiskunhalasi polgármesternek is problémát okozott az alaprendelet címe. A sátoros cigányokról a következőképpen nyilatkozott az említett városvezető: „itteni illetőséggel is bíró cigányok a sátoros cigányok fogalma alá sorozhatók ugyan, de kóbor cigányoknak egyáltalán nem tekinthetők, tisztességes, s mezőgazdaságra csak előnnyel bíró földművelő munkások, s mint ilyenek, letelepült, a helyi hatóság előtt ismeretes és rendes lak- illetve tartózkodási hellyel bíró cigányoknak tekintendők.”⁵³ Ennél fogva, mivel a kóbor cigányok és a sátoros cigányok, mint cigány csoportok fogalma a rendelet végrehajtásakor gyakran összemosódott, a letelepedett sátoros cigányokra nem egyszer jogalap nélkül alkalmazták az alaprendeletet, valamint az 15,001/1916-os alispánoknak címzett rendeletet is.

A romákkal szembeni általános diszkriminációt tovább fokozta az a tény, miszerint voltak olyan tisztviselők is, akik a begyűjtés során nem foglalkoztak a központi normákkal, hanem begyűjtöttek mindenkit, aki éppen a csendőrzárór útjába került.⁵⁴ Ennél fogva a rendeletet annak célján és hatókörén túlterjeszkedve, önkényesen hajtották végre, tehát olyan cigányok is

⁵⁰ Nagy: Cigány csoportok és az együttélési modellek változásai, 10.

⁵¹ Stewart: Daltestvérek, 26.

⁵² Heindl: Büszkeség és előítélet, 2017.

⁵³ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 105.

⁵⁴ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 105.

kerülhettek őrizet alá, akik egyébként rendelkeztek állandó lakhellyel, munkával. A rendeletek megfélemlítő hatását bizonyítja azon tény, hogy bár voltak olyan cigányok is az említett évben, akik rendelkeztek állandó lakhellyel, mégis félelmükben kocsijukat, lovaikat inkább önkényesen eladták, minthogy azt elkobozzák tőlük. Koldulás és csavargás esetében természetesen ők is az 15,000/1916. évi körrendelet hatálya alá voltak vonhatók.⁵⁵ A nem kóbor cigányok védelme érdekében Sándor János kibocsátotta az 101,052/1916. BM. sz. körrendeletet, melyet külön alpont tárgyal.

3) 101,053/1916. B.M. ELN. SZÁMÚ RENDELET

1916. július 7-én kiadott körrendelet „*valamennyi vármegyei törvényhatóság első tisztviselőjének*” címezve mondhatni, hogy az 15,000/1916. évi alaprendelet 9. §-ának a kiegészítő, pótló rendelete. Álláspontom arra alapítom, hogy Sándor János a rendeletben az eddig el nem küldött valamennyi cigány nyilvántartási lapokból (2 példány) egy példány megküldésére hívja fel községi elöljáróságot, valamint a rendőrhatóságot. A bekért példány a Központi Statisztikai Hivatal számára bírt jelentőséggel.⁵⁶

4) 101,052/1916. B.M. ELN. SZÁMÚ KÖRRENDELET

A dolgozatban már korábban említett körrendeletet a cigányoknak illetőségi vagy lakóhelyükre való utasítás céljából adták ki és 1916. július 10-én léptették hatályba. A cím nem tartalmazza a „*kóbor*” kifejezést, így bár a rendelet egyes szakaszaiban előfordul, a címzés félrevezetően sugallhatja, hogy az egész roma közösségre vonatkozik. Az elméletben „*kóborcigányokat*” érintő jelen rendeletben is különírva jelenik meg a kóbor cigány szó használata, így e fejezetben én is ezt a terminológiát fogom követni. Ezen rendelet célja a cigányok személyazonosságának védelme volt, valamint az, hogy az 15,000/1916-os rendelet (további) téves értelmezését megakadályozza, ugyanis az általam korábban már ismertetett jogalanyi tisztázatlanság valóban problémát jelentett a végrehajtásban.

A rendelet tulajdonképpen első bekezdésében már elismeri azt a tényt, miszerint az alaprendelet végrehajtása nem csak a kóbor cigányokra⁵⁷ vonatkozóan valósult meg. „*Felmerült esetekből tapasztaltam, hogy egyes rendőrhatóságok a kóbor cigányokra*

⁵⁵ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 106.

⁵⁶ 101,053/1916. évi rendelet.

⁵⁷ A jogalkotó e rendeletben kóbor cigány kifejezést különírta, így e fejezetben ezt a terminológiát fogom követni az összemosódás elkerülése érdekében.

vonatkozólag kiadott 15,000/1916. B. M. eln. számú rendelet) rendelkezéseit tévesen értelmezve, mihelyt valószínűsítve látszott, hogy az előállított cigányok valamely községben rendes lakóhellyel bírnak, anélkül, hogy erről meggyőződést szereztek volna, őket az illető községbe utasították, illetőleg toloncoltatták.” Annak érdekében, hogy a kóbor cigányok nyilvántartása pontosan létre tudjon jönni, a miniszter elrendelte és kiemelte, hogy korábban kiadott rendeletek hatálya alá nem vonhatók a letelepült cigányok, vagyis azok, „*akiknek rendes lakóhelyük van, akik tehát a helyi hatóságok előtt ismertek*”. Ezzel a fogalmazással a belügyminiszter némiképp pontosította a rendes lakóhely fogalmát. Sándor János a rendeletben továbbá vizsgálatra szólította fel a hatóságokat azügyben, hogy csak a „*fajazonosság*” miatt a nem kóbor cigányokat zaklatás, anyagi károsodás semmiképpen se érje.

Összességében úgy gondolom, hogy e jogszabály célja az volt, hogy az alaprendelet 1. § második mondatában szereplő „*kóborcigány*”, mint jogalany, a rendelet 1. § harmadik mondatában szereplő „*rendes lakóhelyet igazolni tudó cigánytól*”, mint jogalanytól még egyértelműen elkülöníthetőbb legyen, tekintettel arra, hogy a „*rendes lakóhely*” fogalma a jogalkalmazók számára nem volt eléggé egyértelműen meghatározható a 15,000/1916-os alaprendelet alapján. Az továbbra is problémát jelentett, hogy az alaprendeletben definiált „*kóborcigány*” helyett különírva, „*kóbor cigányt*” említett a jogszabály.

5) 1916. ÉVI 86,471/XII. B.M. SZ. KÖRRENDELET – GYERMEKVÉDELEM

1916. június 28-án egy újabb kifejezetten romákat érintő körrendelet lépett hatályba a kóbor cigányok gyermekeinek állami gyermekmenhelyekbe elhelyezéséről. Az 15,000/1916. évi körrendelet 4. §-ában már említésre kerül a gyermekmenhelyi elhelyezés: „*A rendőrhatalóság (városi hatóság) a kellő gondozás alatt nem álló, 7 éven aluli kóborcigány-gyermekeknek a legközelebb fekvő állami gyermekmenhely kötelékében leendő elhelyezése iránt intézkedik.*”⁵⁸

Már az alaprendeletből kitűnik, hogy az elhelyezés kellő gondozásban nem részesülő 7 éven aluli kóborcigány-gyermekekre vonatkozik. A 86,471/1916. számú rendelet ennek tisztázására került kibocsátásra, megfűzésül a hatóságok általi félreértelmezést. „*Ezt a rendelkezést némely hatóság úgy értelmezi, mintha a kóbor cigányoknak valamennyi, vagy legalább is legtöbb gyermekét állami gyermekmenhelybe kellene küldeni még akkor is, amikor azoknak a kóbor cigányok életmódjához viszonyított kellő gondozása kétségtelen.*” A körrendeletben nyomatékosítják, hogy sem az alaprendelet 4. §-a, sem a jelen rendelet nem tűzi

⁵⁸ 15,000/1916. évi rendelet. 4. §

ki célul azon kóborcigány-gyermekek gyermekmenhelyre való elhelyezését, akik kellő gondozásban részesülnek. Valószínűnek tartom, hogy Sándor János tisztában volt azzal, hogy a roma családok számára mennyire fontos a család, és különösen a gyermekek, akik kiemelt szerepet töltenek be az életükben, ezt a feltevésem pedig a következő rendeletrészlet indokolja: „Már pedig a cigánycsaládoknak gyermekeiktől való indokolatlan és erőszakos megfosztása bennük az elkeseredés és a dac érzését váltaná ki, és őket a társadalmi rend ellen való harcra, nem pedig az ahhoz való alkalmazkodásra ösztönözné.”⁵⁹

A rendelet két elkülönült részt is tartalmaz „Csak a törvényhatóság első tisztviselőjének” és „Csak az árvaszékeknek” alcímekkel.

Az alábbi fotón szemléltetem a fentnevezett címzetteknek szóló utasításokat:

Címzett	Utasítás
Törvényhatóság első tisztviselője	Alispán/Polgármester tartsa be a rendelet szerinti szempontokat az elhelyezés elrendelése előtt. Csak olyanok kerüljenek elhelyezésre, akiket „a kóbor cigányok viszonyai szerint is elhagyottaknak kell tekinteni, vagyis akiknek nincs oly hozzátartozójuk, aki rájuk felügyelne, őket gondozná, más szóval: akiknek a menhelyekre való felvételük nélkül életük forogna közvetlen veszedelembe.”
Árvaszékek	„a kóbor cigánygyermek elhagyottakká nyilvánítása alkalmával az alispánra/polgármesterre kiszabott szempontokat tartsák szem előtt”

1. **táblázat:** 86,471/1916. évi körrendelet (Forrás: a szerző összeállítása)

A 86,471/1916. évi körrendeletet megelőzően a gyermekvédelem területén két törvényt hozott az országgyűlés. Egyrészt az 1901. évi VIII. tc., mely a talált és hatóságilag elhagyottnak nyilvánított 7 éven aluli gyerekek számára állami fenntartású menhelyek létesítését rendelte el, amely akkoriban „*lelencintézetekként*” is ismert volt.⁶⁰ Másrészt az 1901. évi XXI. tc-t, amely a korhatárt 15 évben állapította meg.⁶¹ Az említett két törvény végrehajtásának érdekében kiadták az 1/1903. BM. sz. rendeletet, ami a következőt deklarálta: „*ha a gyermek érdekében az indokolt, az árvaszék elrendelheti, hogy az állami gyermekmenhely kötelékébe olyan 15 éven*

⁵⁹ 86,471/1916. évi körrendelet.

⁶⁰ 1901. évi VIII. tc. 1. §

⁶¹ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 209. / 1901. évi XXI. tc.

aluli kiskorú is felvétessék, aki nem elhagyott”.⁶² Ezzel a rendeleti szabályozással már nem számított az, hogy a gyermek elhagyott-e vagy sem.

A bemutatott két törvénycikk és az 1903-as rendelet alapvetően fontos a 86,471/1916. évi körrendelet végrehajtásának szemléltetéséhez. E jogszabályok révén képesek voltak bemutatni, hogy a 86,471/1916. évi körrendelet végrehajtása milyen mértékben térhetett el a benne megfogalmazott utasításoktól. Hertelendy Ferenc országgyűlési képviselő 1907-ben a következőképpen nyilatkozott a cigány szülők nevelési metódusairól: *„Az a csecsemő, ki anyja keblén már sátor füstös és piszkos vásznai közt nem lát egyebet, mint undok szennyet, erkölcstelenségnek és fajtalanságnak legundorítóbb példáit, mezítelen szülők, gyermekek és rokonok egyvelegében, ki nem eszik mást, csak lopott jószágot, ki nem hall mást, csak káromkodást, ki nem tanul mást, csak bűnre: lopás, rablás, gyilkosságra csábítást, ki nem érez mást, csak embervérszapot és állati dögöt; ki nem járhat más után, már gyermekségének első lépéseivel, mint hogy bűnben gázoljon...”* Hertelendy gazdakongresszuson elmondott beszéde után nem sokkal kibocsátották a 60,000/1907. BM. sz. körrendeletet, amiben már foganosításra került, hogy azon gyerekek – bár jogi szempontból ugyan nem számítottak elhagyatottnak – akik erkölcsi romlásnak vannak kitéve, lelcintézetbe helyezendők. *„1908-ban 6 szekér sátoros cigánytól 14 gyermeket vettek el”*.⁶³

Következtetésképpen úgy vélem, hogy a 86,471/1916. évi körrendeletben megjelenő *„elhagyottá nyilvánítás”* volt a megoldás arra, hogy semmiképpen se történjen *„jogalap nélküli”* menhelyre elhelyezés, tehát ezzel a módszerrel szerették volna elkerülni mindazt, ami a 20. század elején jellemző volt a lelcintézetekbe utalásra. Sándor János így a rendeletben rendre utasította a helyi szerveket és egyúttal elismerte ezzel a szervek túlzott, rendeleten túli eljárását is. A félreérthetőséget a *„kellő gondozás alatt állás”* jelentésének értelmezése okozhatta, amit Feszty Béla, cigányügyi kormánybiztos is igyekezett elfedni: *„Szó sincs róla, hogy a cél az volna, hogy minden cigány anyának kebléről letépossanak a gyermekek: Ellenkezőleg. Az elhagyott, az önként felajánlott, a teljes züllésnek kitett gyermekek védelméről van szó, vagy olyanokról, akiknek eltartói hosszabb szabadságvesztésre ítéltettek.”*⁶⁴

A gyermekvédelem területén 1916 vonatkozásában tehát nem bizonyítható, hogy a cigány gyerekeket szándékosan emelték volna ki családjukból, azonban az mindenképpen állítható, hogy Sándor János e rendelet tekintetében sem fogalmazott egyértelműen, ennek okán pedig fennállhatott a hatósági szervek általi félreértelmezés veszélye. A félreérthetőséget a már-

⁶² Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 209.

⁶³ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 211.

⁶⁴ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 212-213.

már tudatosnak tűnő tág fogalmak, kifejezések (kellő gondozás) használatának lehetett betudni, valamint annak, hogy e meghatározások nem kerültek definiálásra a rendeletben, vagy annak nem létező mellékletében.

6) 151,041/1917. B.M. SZÁMÚ KÖRRENDELET

A 151,041. számú körrendelet hangsúlyozza, hogy az alaprendelet (15,000/1916.) kizárólagosan a kóborcigányokra vonatkozik. „Az idézett rendelet tehát kizárólag a kóborcigányokra szorítkozik...”⁶⁵ Ebben az 1917-ben kelt rendeletben már – helyesen – a „kóborcigány”⁶⁶ fogalmat az 1916-os alaprendelet 1. § második mondatában rögzített fogalom-meghatározást követve egybeírták. Ez a rendelet a dolgozat szempontjából azért releváns, mert benne elismerésre kerül azon tény, miszerint az alaprendeletet tévesen hajtották végre. A téves végrehajtás a jogalanyiságra vonatkozik, azaz arra, hogy nem csak a kóborcigányok kerültek előállításra. Ennél fogva feltételezhető, hogy olyan cigányokat is ért a rendelet által kimondott korlátozás, akik rendes lakóhellyel, sőt foglalkozással és jövedelemmel is rendelkeztek. „Több esetben megtörtént, hogy egyes rendőrhatóságok a kóborcigányokra vonatkozólag a fentidézett 15.000/1916. B.M. eln. számú rendelet rendelkezéseit tévesen értelmezve, mihelyt valószínűleg látszott, hogy az előállított cigányok valamely községben rendes lakóhellyel bírnak, anélkül, hogy erről vagy az azt igazoló okmányok tárgyi és személyi valódiságáról körültekintő meggyőződést szereztek volna – őket a megállapítottnak vélt, állítólagos állandó lakóhelyükre utasították, illetőleg toloncolták. Ezáltal a cigányokat indokolatlan zaklatásnak tették ki...”

A 151,041/1917. évi körrendelet célja tehát a 15,000/1916. évi rendelet (további) téves végrehajtásának megakadályozásra irányult. A rendelet kimondta, hogy a kóborláson ért cigányok csak abban az esetben toloncolhatók, illetve utasíthatóak rendes lakóhelyükre, ha a rendes lakóhely „kétséget kizárólag megállapított és ha az idegen helyen tartózkodást rendőrhatóság az idézett rendelet szempontjából nem látja kellően indokoltnak”. Mi történt akkor, ha egy cigány rendes lakóhelyéről elköltözött egy másik „rendes lakóhelyre”? Heindl tanulmányában több olyan esetről is beszámol, melyekről állítja, hogy a hatósági szervek ilyenkor visszaköltöztették a cigányt régi lakóhelyére. „Még olyan abszurd helyzetről is olvashatunk a levéltári iratok között, hogy valakinek már rég lebontották a kunyhóját abban a faluban, ahonnan „átnőszült” máshová, mégis vissza akarták toloncolni az eredeti lakhelyére.”⁶⁷

⁶⁵ 151,041/1917. évi körrendelet.

⁶⁶ A rendeletben ez a terminológia jelenik meg, ezért e fejezetben ezt fogom követni.

⁶⁷ Heindl: Csendőrökre bízott roma integráció, 2020.

A rendelet minden bekezdése azt a korábbi feltevésem támasztja alá, hogy az alaprendelet végrehajtása nem járt sikerrel. Ezt bizonyítja az is, hogy a kóborcigány családok nyilvántartásba vétele kapcsán is problémák, mulasztások merültek fel. Továbbá a nyilvántartásba vett cigányok nagy része engedély nélkül távozott kijelölt tartózkodási helyéről, tehát az őrzésük sem valósult meg megfelelően. A rendelet megerősíti az alaprendeletben foglalt azon szankciót, miszerint azon cigányokat, akik a hatósági intézkedéseknek ellenszegülnek vagy szökési kísérletet hajtanak végre, kényszermunka-telepre kell internálni. A fent felsorolt problémákon kívül az elhelyezés sem ment zökkenőmentesen, ugyanis nem mindenhol sikerült a nyilvántartott cigányokat megfelelő körülmények között elhelyezni: „*a cigányok teljesen elrongyolódott sátrak alatt tartanak*”. Sándor János belügyminiszter szerint a sátorlakásokat meg kell szüntetni, ugyanis ezen életmód csak tovább ösztönzi a cigányokat a kóborlásra. A sátrakban lakott cigányokat el kell helyezni, akár bérhelyiségek útján is.⁶⁸

V. EGÉSZSÉGÜGYI RENDELETEK

Noha a „*cigánykérdés*” megoldásaként a kóbor cigányok letelepítését és a munkába való bevonásukat tűzték ki célul, több olyan rendelet is hatályba lépett, amelyek fókuszában nem a letelepítési akció és az ahhoz hozzátartozó aktusok jelentek meg. Ilyen rendeletek az egészségügyet érintő szabályozások.

1) 149.446/1917. B.M., 144,95/1920. N.M.M., ÉS 21904/1923. N.M.M. SZÁMÚ RENDELETEK

1918. január 9-én lépett hatályba a 149.446/1917. évi kiütéses tifusz ellen való védekezésről szóló körrendelet. A rendelet először azt tisztázta, hogy a betegség miért és milyen közegben alakulhat járvánnyá. Ennek értelmében már az első bekezdésben olvasható azon állítás, miszerint leginkább olyan helyen veszélyes ez a betegség, ahol több személy él egy fedél alatt. A témát kutatva tudván, hogy a kóborcigányokat községek szerint helyezték el túlszűfolt helyiségekben, már a betegség rendeleti behatárolása során feltételezhető, hogy a betegség „*hordozása*” hozzájuk is köthető lesz. Ez a feltevésem bebizonyosul a rendeletben előrébb haladva: „*minthogy a kiütéses tifusz ragálya minden valószínűség szerint a ruhatetű után terjed, elrendelem, hogy tömegesen foglalkoztatott munkások, továbbá hadifoglyok, internáltak,*

⁶⁸ 151,041/1917. évi körrendelet.

úgyszintén mindazok (különösen kóborló cigányok), akiről feltehető, hogy tetvesek, gondosan és ismételve megvizsgáltassanak, szükség esetén pedig alaposan tetvetleníttessenek.”⁶⁹ A rendelet ezen utasítása szerint a kóborló cigányok tetvessége vélelmezhető, a tetvesség megállapításának módjáról a rendelet nem szól.⁷⁰ E jogszabályban már nem kóbor cigányok/„kóborcigányok” megnevezéssel kerülnek szóba a cigányok, hanem „kóborló cigányokként” említik őket. A „kóborló cigány” ez esetben lehet az alaprendelet szerinti „kóborcigány”, vagy egy már „nyilvántartásba vett” korábbi „kóborcigány”, de lehet egy „elkóborolt”, de amúgy „rendes lakóhelyet igazolni tudó” cigány is.

Ki terjeszti a betegséget? Az 144,95/1920. számú körrendeletben a betegség behurcolását legtöbb esetben a vándorcigányokhoz kötik. „A beérkezett jelentésekből megállapíthatólag a betegséget több esetben vándorcigányok hurcolták be és terjesztették.” A Népjóléti és Munkaügyi Miniszter 21904/1923. számú körrendelete már kifejezetten a „tisztátlan” cigányokról szól. „E közveszélyes fertőző betegség időközben más helyekre is elhurcoltatott és helyenként nagyobb számú betegedésekre vezetett ugyancsak a cigányok között, kik közismert tisztátlanságukkal járó eltetvesedett voltak miatt a kiütéses tifuszban való megbetegedés veszélyének különösen ki vannak téve”. A rendelet tovább erősíti azt a megállapítást, miszerint a cigányok általában tetvesek, ez okból pedig leginkább ők kapják el és ők terjesztik a kiütéses tifuszt is. Ebben a rendeletben már nem is kóbor/vándorcigányokról tesz említést a miniszter, hanem egyszerűen „cigányokról”. Ennek értelmében egyértelmű, hogy a rendelet általában véve a cigányság egészére vonatkozhat. Az alispán és polgármester a rendelet utasítása szerint különös figyelemmel kellett, hogy legyen a cigányokra, és az ő esetükben a „Weil Felix-féle” vérvizsgálatot akkor is el kellett végezni, ha a cigány személy kiütéses tifuszra „gyanakító” tünetet nem is produkált. A rendelet tovább szabályozza a cigányokkal szembeni intézkedéseket: előírja, hogy a polgármester és az alispán „az összes cigánytelepeket - a muzsikus cigányok lakóhelyeit is - egészségügyi szempontból haladék nélkül vizsgáltassa meg”.⁷¹

2) 83,274/1923. VIII. B.M.; 53,088/1923. N.M.M. RENDELETEK

Annak következtében, hogy a kiütéses tifusz Budapest környékén koncentrálódott az 1920-as években, Agoraszto Tivadar pesti alispán feliratot küldött a népjóléti miniszterhez, hogy a

⁶⁹ 149,446/1917. évi körrendelet.

⁷⁰ 149,446/1917. évi körrendelet.

⁷¹ 21904/1923. évi rendelet.

cigányokat tiltsa el a vásárok látogatásától. Ezt azonban már Rakovszky István belügyminiszter rendelte el.⁷²

A 83,274/1923. VIII. számú rendelet 1923. május 09-én lépett hatályba. Ebben a rendeletben már kivétel nélkül a kóbor cigányoknak⁷³ tulajdonították a tifusz terjesztését. Kutatóként nem tudom bizonyítani azt, hogy valóban nekik volt-e köszönhető a betegség terjesztése, azonban feltételezem, hogy inkább tulajdonítható a betegség egyénről-egyénre történő átadása a nagy tömegben, zsúfolt helyeken együtt lakóknak, mint kifejezetten a kóbor cigányoknak. Az a deklaráció, miszerint egy betegség terjesztését voltaképpen faji alapon a kóbor cigányokhoz kötik, legfeljebb abban állhatta meg helyét, hogy községi helyiségekbe internálták őket, ahol élhetetlen körülmények között, szinte nyomorogva, zsúfoltan éltek „*egy más hegyén, hátán*”. A betegség terjesztése véleményem szerint nem alapulhat etnikai hovatartozáson, annak ellenére sem, hogy a rendeletben „*jelentésekre*” hivatkozik a belügyminiszter. A jelentésekből úgy tűnhet, hogy kóbor cigányok körében terjedt el jobban a tifusz, azonban ez nem „*faji hovatartozásukkal*”, hanem életkörülményeikkel (cigánytelepek) magyarázható.

A kóbor cigányokat a betegség további terjesztésének megakadályozása érdekében eltiltották a vásárok látogatásától, továbbá rendelkeztek arról is, hogy a vándorcigányok „*helyiségről helyiségre*” többé ne költözködjének. A rendelet szabályozza a vándorcigányok egészségügyi állapotának folytonos vizsgálatát és tetvetlenítésük céljából előállításukat is.⁷⁴ A jogszabály amiatt is fontos, mert felváltva szerepelnek benne a kóbor cigányok és a vándorcigányok, mint jogalanyok. A kóbor cigányok kifejezés a „*kóborló cigányokra*” utalhat; ami pedig nem azonos az alaprendeletben megfogalmazott „*kóborcigány*” kifejezéssel. A rendelet tárgyában itt is a „*cigányok*” kóborlásának megakadályozása szerepel. Ebben a formában nem csak az alaprendelet 1. § második mondatában meghatározott „*kóborcigányra*” vonatkoztatható a rendelet, hanem minden cigányra, aki feltételezhetően kóborol.

A vásárok látogatásától és a vándorcigányok költöztétől való eltiltását megerősítette az 53,088/1923. N.M.M. sz. körrendelet, amely ismételtén utasította a törvényhatóságokat a cigányok kiütéses tifusztól és ruhatetűtől való mentesítésre.⁷⁵

A 25,531/1923. kig. sz. rendelet értelmében a megvizsgált, fertőtlenített, egészségesnek talált cigányok Pest megyében igazolványt kaptak, ezt az igazolványt pedig a községbe érkező

⁷² Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 192.

⁷³ Az egészségügyi rendeletekben a jogalkotó különírt terminológiát használt a kóborló életmódra utalva, ezért e fejezetekben ezt az írásmódot fogom használni.

⁷⁴ 83274/1923. VIII. sz. rendelet.

⁷⁵ 53,088/1923. évi körrendelet.

vándorcigányoknak egészséges voltak igazolásához be kellett mutatniuk. Amennyiben nem rendelkeztek ilyen igazolvánnyal, orvosi vizsgálaton és tetvetlenítésen kellett azonnal átesniük, amely procedúrát követve ők is kaptak igazolványt.⁷⁶ Az egészségügyi rendeletek végrehajtásáról összességében elmondható, hogy az felületesen történt meg, vagy meg sem történt. Bár a vásárokból tényleg kitiltották a kóbor cigányokat, és általában fertőtlenítésük, igazolvánnyal való ellátásuk megvalósult, mégis tömeges megbetegedések jellemezték a cigánytelepeket és „szegényházakat” is. A betegség tehát a cigányokat korlátozó intézkedések ellenére is terjedt, amit egy 1923. július 07-ei távirat is igazol: *„Cibakházán cigányok között hat újabb pozitív kiütéses tifusz beteg találtatott.”*⁷⁷

3) 47,083/1924. N.M.M.; 58,921/1924. B.M. SZ. KÖRRENDELET; 64,673/1924/VII. BELÜGYMINISZTERI LEIRAT ÉS A 211,307/1933. XV. B.M. SZÁMÚ KÖRRENDELET

A kiütéses tifusz megelőzésére, megoldására kiadott rendeletekből hiány nem mutatkozott, viszont a betegség továbbra is sújtotta az országot. Mi lehetett ennek az oka? Pomogyi szerint a végrehajtó szervek hanyagsága az, amely problémaként felvethető volt.⁷⁸ Pomogyi véleményével azért értek egyet, mert a 47,083/1924. N.M.M. sz. rendeletből egyértelműen kitűnik Dr. Fáy államtitkár végrehajtó szervekről tett álláspontja: *„egyes hatóságok ezeket az ismételten elrendelt óvintézkedéseket vagy felületesen, vagy egyáltalában nem hajtották végre, s főképen igen hiányosan, vagy egyáltalában nem gondoskodtak arról, hogy a betegséget emberről emberre átvivő tetvek — elsősorban a ruhatetvek — elpusztíttassanak.”*⁷⁹ A rendelet nem csak e megállapítás miatt releváns, hanem a tartalma miatt is. *„A közegészségi felügyelők még a legutóbbi időben is ismételten találtak teljesen eltetvesedett cigánytelepeket, eltetvesedett tömeglakásokat, sőt nagyfokú tetvességet találtak egyes hatósági felügyelet alatt álló szegényházakban is. Ezeknek a mulasztásoknak tulajdonítható, hogy a múlt évi járvány sikeres leküzdése ellenére ebben az évben is több helyen kiütéses tifuszmegbetegedések fordultak elő csak nem kizárólag cigányok között.”* Véleményem szerint a rendeletben elismerték azt a fontos tényezőt, miszerint cigánytelepek, tömeglakások és szegényházak esetében merül fel a legtöbb megbetegedés. Ez igazolja a korábban kifejtett tézisémet, miszerint a betegség terjedése nem annak tudható be, hogy a kóbor cigányok egyébként is vélelmezhetően tetvesek, és ebből

⁷⁶ 25531/1923. évi rendelet. Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 192.

⁷⁷ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 193.

⁷⁸ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 194.

⁷⁹ 47,083/1924. évi rendelet.

kifolyólag kiütéses tifuszosak is. Ugyanis egyértelműen kitűnik a rendeletből, hogy a probléma a tömegnek, a zsúfolt életmódnak és a szegénységnek tudható be.

A kóbor cigányokat mindvégig korlátozó egészségügyi rendeletek csúcspontjaként említhető a 47,083/1924. évi szabályozás, ugyanis ebben a rendeletben - azon túl, hogy a törvényhatóságot további vizsgálatokra, fertőtlenítésre, tetvetlenítésre, felvilágosításra és vérvételre stb. utasítják - található kizárólagosan a cigányokra kiterjedő szabályozás is: *„Nagyfokú eltetvesedés esetén a cigányok haját és összes szőrzetét le kell nyírni, illetve le kell borotválgni.”* A hajtól és szőrzettől való megfosztáson túl velük szemben nyilvántartás vezetését és elkülönítést is előírtak.

A dolgozat egyik célja a romákat érintő diszkrimináció vizsgálata, amely véleményem szerint a legnyilvánvalóbban – eddig – a romák hajának és testszőrzetének levágásában tükröződik. Egészségügyi intézkedésnek lehetne tekinteni ezt az utasítást abban az esetben, ha a rendeletben említett összes egyént – így a tömeglakások és szegényházak lakóit is – érintené. Szintén megmutatkozik a szabályzásban az is, hogy ezúttal már egyáltalán nem kóbor cigányokról van szó, hanem cigányokról. Erről Pomogyi is megemlíti a tesz könyvében: *„A rendelet személyi hatályát azonban kiterjesztette: ezúttal már nemcsak kóbor cigányokról beszélt, hanem általában, cigányokat és egyéb tetves személyeket”* említett.⁸⁰ A személyi hatály kiterjesztése meggyőződésem, hogy nem ennél a rendeletnél jelenik meg először, erre többször utaltam már a dolgozatomban korábban is, azonban ennyire egyértelműen itt látjuk elsőként. A személyi hatályt illetően tovább szigorodott a helyzet az 58,921/1924. B.M. számú körrendelettel, amiben már kétséget kizáróan a cigányság egészére vonatkoztatták a rendelet hatályát. *„A járványveszély elmúltáig a hatósága területén levő összes kóbor vagy letelepedett cigányokkal szemben a fentebb hivatkozott körrendeletben foglaltakat a legszigorúbban és haladéktalanul hajtsa végre”*. E rendelet esetében magától értetődő, hogy nem kizárólag a kóbor cigányokra, hanem a letelepedett cigányokra is értendő a szabályozás.⁸¹

Az e fejezetben elemzett két forrással ellentétben az 1924. évi április 16-án kiadott belügyminiszteri leirat⁸² általában a *„tetves egyének”* haját és szőrzetét utasítja lenyírni. Valószínűleg tartom, hogy ezt a leiratot a 58,921/1924. sz. körrendelet személyi hatályának korrigálására adták ki, és így már nem kizárólagosan a cigányokra vonatkozott a szőrzettől való megfosztásról szóló rendelkezés.

⁸⁰ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 193.

⁸¹ 58,921/1924. évi körrendelet IX.

⁸² 64,673/1924/VII. Belügyminiszteri leirat.

A szőrtelenítés tekintetében azonban 9 évvel később még az eddigieknél is drámaibb diszkrimináció történt a romákkal. Az 1933. évi 211,307. számú belügyminiszteri rendelet először a betegség fennálltára (még 1933-ban is) utal: „*utóbbi hónapokban azonban egyes határszéli vármegyékben ismét felmerültek kiütéses typhus megbetegedések*”⁸³. Győry helyettes államtitkár szerint a fertőzés a hatóságok mulasztása vagy az óvintézkedések nem megfelelő kivitelezése miatt pusztított továbbra is. A jogszabály fontos tartalmi eleme azon megállapítás, miszerint a betegséget a megszállott területekről átszökő kóbor cigányok és vándorlók hurcolták be az országba, ezért a határátlépést szigorúan kell ellenőrizni. Majd ezt követően egy fordulattal a rendelet előírja az alispánoknak, hogy törvényhatóságuk területén (azaz az adott vármegyében): „*állandó lakással nem bíró (kóbor) cigányokat, vándorlókat - tekintet nélkül arra, hogy betegségre gyanusak, avagy tetvesek-e vagy sem – kivétel nélkül fertőtlenítsesse és hajzatukat tövig nyírassa le.*” Ez a rendelkezés a megalázó szőrtelenítést már nem is egészségügyi céllal, hanem büntetésként alkalmazta a romákkal szemben.

4) 100,000/1925. I. A. N.M.M.; 102,875/1927. ÉVI ÉS AZ 1939. ÉVI 247,700/1938. B.M. SZÁMÚ RENDELET

A 100,000. számú 1925. évi szabályozás dátumának következtében látható, hogy a számos korábban említett járvány-és egészségügyi rendelet ellenére még 1925-ben is fennállt a kiütéses typhus, mint betegség az országban.⁸⁴ Mindez annak ellenére bizonyosult be, hogy az utasítás személyi hatálya különbözött a korábbi egészségügyi rendeletektől: „*a gazdasági cselédlakásokat, munkás és tömeglakásokat, valamint a cigánytelepeket és azok lakóit, nemkülönben a törvényhatósága területén feltalálható csavargókat és koldusokat, a fenti rendeleteimben előírt módon azonnal gondosan vizsgálta meg*”. Azon kívül, hogy ezen intézkedésben csavargók, koldusok; helyiség szerint pedig cseléd-, munkás-, és tömeglakások is felmerültek, nyomatékosításra kerül benne azon felhívás is, hogy „*cigánytelepek kötelező hetenkénti megvizsgálása mindenütt rendszeresen végrehajtassék*”. A cigányok kivételes korlátozását az mutatja, hogy a többi rendeletben megjelenő lakások (cseléd, munkás, tömeg) tekintetében effajta szigorú ellenőrzést nem rendelnek el. Ennek a személyi hiánynak a feloldására szolgálhatott a 247,700/1937. évi jogszabály, melynek 2. §-ában már tetvetlenítést

⁸³ 211,307/1933. évi körrendelet.

⁸⁴ 100,000/1925. I. a. sz. rendelet.

nem csak a cigánytelepek, kóbor cigányok eseteire rendeli el a Belügyminisztérium, hanem a csavargók, szegényházak, tömeglakások lakóira vonatkozóan is.⁸⁵

A népjóléti miniszter 1927. szeptember 19-én adta ki a 102,875/1927. számú rendeletet, melyet „*sürgős*” felirattal küldött ki az alispánoknak. A szabályozás bevezetésében arról lehet olvasni, hogy a Csehszlovákiával határos községekben tömegesen idegen, soha nem látott cigánycsaládok jelentek meg, akik kóborolnak. „*Értesülésem szerint a csehszlovák állam tömegesen tiltja ki területéről a vándorcigányokat*”. A miniszter szerint a „cigányinvázió” az oka annak, hogy a kiütéses tifusz még mindig jelen van országunkban, ugyanis a cigányok azok, akik azt behurcolják. Ennek elhárítására a cigányok beözönlését meg kell akadályozni, továbbá a cigányokat és azok lakótelepeit fokozott mértékben kell ellenőrizni, tudniillik „*a cigányok mindig fajrokonaiknál keresnek és találnak menedéket*”. Az „idegen” cigányokra a legszigorúbb tetvetlenítés vonatkozik.⁸⁶

Ami a rendelet utolsó mondatából – „*a cigányokat és azok lakótelepeit fokozott mértékben ellenőriztesse, vizsgálta és tetvesség esetén a tetvetlenítést a legszigorúbban rendelje el*” -egyértelműen kitűnik, az a személyi hatály kiszélesítése, ugyanis a népjóléti miniszter „*cigányok*” megnevezést használj. Ennek okán ez a rendelkezés a cigányok egészére vonatkoztatható.

VI. „CIGÁNYRAZZIA”

1) 1928. ÉVI 257,000. B.M. SZÁMÚ KÖRRENDELET

A „*kóborcigányok*” hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről szóló körrendelet hatályon kívül helyezi „*az eddigi, részben hiányos, részben teljesen végre sem hajtott közrendészeti rendelkezéseket*”⁸⁷, tehát az 1928. évnél korábbi rendelkezéseket. A korábbi szabályozások hatályon kívül helyezését újabb szabályozással kívánták rendezni. Azonban a rendelet a hatályon kívül helyezett jogszabályok közül néhányat később még is megemlíti: ezeket a rendeleteket továbbra is alapul kell venni. Tehát a hatályon kívül helyezés értelmetlen, mert ugyanazon rendeleteket továbbra is használandónak jelöli meg a jogszabály. Az „*új*” szabályozás értelmében a következő rendelkezéseket adták utasításba a kóborlás megakadályozásának érdekében:

⁸⁵ 247,700/1938. évi rendelet. 2. §

⁸⁶ 102,875/1927. évi rendelet.

⁸⁷ 1928. évi 257,000. sz. körrendelet. Bevezetés.

1. A rendőrhatalóságok kötelesek az országban tartózkodó kóborcigányokat felkutatni, szükség esetén többször is. (1. §)
2. *„A kóborló cigányokat, akár munkakerülésből űzik a vándorlást, akár munkakeresés, vagy valamely foglalkozás címe alatt teszik azt, kötelesek a közbiztonsági szervek, bárhol találják is őket, azonnal feltartóztatni, és fegyveres kísérettel a legközelebbi rendőrhatalósághoz előállítani.”* (2. §) – itt nem az alaprendeletben meghatározott „kóborcigányokra” vonatkozik a szabályozás, hanem az életmód szerinti kóborló cigányokra. Igaz a kóborlás mibenlétét itt sem fogalmazták meg. Igen fontos a szabályozás tartalma, ami már kiterjed a „kóborló cigányok” munkakeresésére és foglalkozás űzésére is, illetve ezeknek a tilalmára is.
3. Az országba való beszivárgást meg kell akadályozni *„kóborló cigányok és hasonló elbírálás alá eső más elemek csoportjainak”* tekintetében. Amennyiben az ilyen csoportok mégis bejutnának az országba, őket fegyveres kísérettel kell tulajdonképpen az országból *„kitoloncolni”*. Azokat a cigányokat, akiknek igazoltan van itteni lakóhelye, toloncúton kell odakísérni. (3. §)
4. *„A kóborlás miatt előállított cigányok és más személyek közül azokat, akiket akár az 1913: XXI. t.-c.-ben, akár más jogszabályban meghatározott büntetendő cselekmény gyanúja terhel, az illetékes bíróság elé kell állítani.”* (4. §)
5. Noha a rendelet hatályon kívül kívánja helyezni a korábban foganosított intézkedéseket a kóbor cigányokkal szemben, mégis az 5. §-ban a következőre utasít Dr. Sztranyavszky Sándor, államtitkár: *„A rendőrhatalóság elé állított kóborcigányokkal szemben egyébként a 15.000/1916. B.M. sz. rendelet rendelkezéseit kell a változott viszonyoknak megfelelően alkalmazni. A velük szemben foganosított egészségügyi óvóintézkedések (fertőtlenítés, tetvetlenítés stb.) tekintetében pedig kiváltképpen az 53.088/1923., 114.464/1923., és a 47.083. 1924. N.M.M. sz. rendeletek értelmében kell eljárni.”* (5. §) Úgy gondolom, hogy a „*változott viszonyokra*” a miniszter nem adott eligazítást, így tulajdonképpen a razzia végrehajtó szervekre lett bízva, hogy az 1916-os 15.000. számú rendeletet milyen mértékben és hogyan hajták végre. A hatóság diszkrecionális jogköréből származó hatalma tehát továbbra is megmutatkozott úgy, ahogy az szinte minden kizárólag cigányokat érintő rendelkezés végrehajtása során.
6. *„A kóborcigányok, vagy más kóborló csoportok a vásároknak még csak a közelébe se juthassanak.”* (6. §)
7. Az intézkedéseket évenként meg kell ismételni (razzia), a kóbor cigányok számát jelenteni kell, valamint a jelentésben ki kell térni a cigányügyet érintő egyéb

körülményekre is. (7. §) Heindl tanulmánya feldolgoz egy olyan esetet, amely a rendelet ezen pontjának a gyakorlati végrehajtását mutatja be: *„1928-ban bevezetett hírhedt, éves „cigányrazziák” egyikén azért vettek őrizetbe egy roma fiatalasszonyt, mert a lakóhelyétől – a k-i cigányteleptől – kevesebb, mint egy kilométerre fekvő szomszéd faluban tartózkodott a razzia időpontjában és ezt a hatóság „engedély nélküli csavargásnak” minősítette.”*⁸⁸ Az idézett csendőrörsi jelentés kiválóan mutatja, hogy a hatóság milyen szigorral járt el a cigányrazziák során.

VII. UJJNYOMATFELVÉTELRE ÉS VÁNDORIPARRA VONATKOZÓ RENDELKEZÉSEK

1) 1930. ÉVI 43,800. I.M. SZÁMÚ RENDELET

Az 1930. évi 43,800. I.M. számú jogszabály az országos bűnügyi nyilvántartásról szóló 24,300/1908. I.M. számú rendelet ujjnyomatfelvételre vonatkozó rendelkezéseinek módosítását foglalja magába. Deklarálja többek között azokat a bűncselekményeket, melyek elkövetése esetében az elkövető ujjlenyomatát fel kell venni. A kóborcigányokra⁸⁹ speciális rendelkezést alkottak: *„A kóborcigányokról mindannyiszor fel kell venni az ujjnyomatokat, valahányszor ellenük új bűnvádi eljárást tesznek folyamatba még abban az esetben is, ha a vonatkozó feljegyzésekből megállapítható, hogy az ujjnyomatlappjukat az országos bűnügyi nyilvántartásba már beküldték.”*⁹⁰ A diszkrimináció faji alapú jellegét ezesetben azért feltételezem, mert a rendelet súlyosabb bűncselekmények – pl. magzatelhajtás; gyújtogatás; robbantószer és robbanóanyag előállítása, tartásása és használata stb. – esetére sem rendeli el a többszöri ujjlenyomat felvételét általában, míg a kóborcigányokét bármilyen bűncselekmény elkövetése esetében, súlyosságuktól függetlenül igen.

Az 1938. évi belügyminiszteri 65,045. számú rendelet helyesbítő szelvénye azonban már nemcsak a kóbor cigányok ujjlenyomatfelvételére vonatkozik. A rendelet egy helyesbítő szelvénnel módosította az *„Utasítás a m. kir. csendőrség nyomozó alakulatai számára”* című szolgálati könyvet. A helyesbítő szelvény 6. pontja már nem csak a kóborcigányok ujjlenyomatfelvételére tartalmazott rendelkezést. E pont szerint: *„A közrendészeti,*

⁸⁸ Heindl: Where there any Racial Legislations against the Roma? 50-51.

⁸⁹ A rendelet (helyesen) az egybeírt terminológiát követi, így e fejezetben én is így fogom írni.

⁹⁰ 1930. évi 43,800. sz. rendelet.

közbiztonsági szempontból fokozottabb ellenőrzést igénylő cigányok ellen büntett vagy vétség miatt tett feljelentésekhez csatolni kell a cigánygyanúsítottak ujjlenyomatát is.”⁹¹ Ez a módosító szöveg azért is figyelemre méltó, mert az a cigányokat egészében „közrendészeti, közbiztonsági szempontból fokozottabb ellenőrzést igénylő” személyeknek, azaz gyanús személyeknek nyilvánítja.

2) VÁNDORIPARI ÉS HÁZALÁSI TEVÉKENYSÉGEK KORLÁTOZÁSA

A cigányság egy része még a két világháború között is vándor háziipari és kereskedelmi tevékenységgel biztosította megélhetését. Ennek a gazdasági bázisnak a korlátozása tehát ellehetetlenítette mindennapi életüket.

a) 1931. ÉVI 141,113. K.M. SZÁMÚ; 1377/III. I.M. SZÁMÚ 1935.ÉVI RENDELETEK

A cigányok vándoripari tevékenységét először az 1931. évi 141,113. számú rendelet korlátozta. „*A norma megalkotásával elsősorban a cigányok letelepítését-helyhez kötését, illetve a már letelepült cigányok helyben marasztalását kívánta elősegíteni a kereskedelemügyi kormányzat.*”⁹² - értékeli a rendelet célját Pomogyi.

A rendelet 1-2. pontja⁹³ kimondja, hogy a cigányok részére vándoripari és házalási engedély csak olyan vármegyei törvényhatóság területére korlátozva adható meg, ahol az illető rendes lakóhellyel bír. „*Ha a vándoripari, vagy házalási engedélyt kérelmező cigány törvényhatósági joggal felruházott városban lakik, a vándoripari, vagy házalási engedély, amennyiben az említett tevékenység a város területén meg van engedve, e város területére, és egyben azon vármegyei törvényhatóság területére is vonatkozik, amely vármegyében az illető város fekszik.*” (1. pont)

„*A vándoripari, vagy házalási engedéllyel rendelkező cigányok foglalkozásuk gyakorlása közben csupán egyedül járhatnak, segédet még a házalócigányok sem tarthatnak, családtagjaikat nem vihetik magukkal, és foglalkozásuk gyakorlása céljából járóművet nem használhatnak.*” (2. pont)

Az idézett két pontból egyértelműen kitűnik, hogy a személyi hatály abszolút szűkítették sem a kőborcigány, sem a vándorcigány stb. jogalanyi körre, hanem a jogalkotó egyszerűen

⁹¹ Melléklet a 66,045/el. VI. – c. 1938. sz. B.M. körrendeletéhez. Helyesbítő szelvény. 1. számú. 6. pont.

⁹² Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 167.

⁹³ 1931. évi 141,113. sz. rendelet.

„cigányok” megszólítást használ. Ezáltal a rendelet az összes cigányra vonatkoztatható, aki ilyen tevékenységet gyakorol. Az a korlátozás, miszerint a cigányok foglalkozásuk végzéséhez sem segédet, sem járművet nem használhattak, véleményem szerint ellehetetlenítette a munkájuk végzését. A jogszabály ezáltal az ilyen foglalkozásokat űző cigányok és családjuk megélhetését is veszélybe sodorta.

A cigányok vándoripari engedélyére vonatkozóan kibocsátott a 1377/III. 1935. évi rendelet is, amelyből egyértelműen kitűnik, hogy a 141,113/1931. évi rendelet végrehajtása nem járt sikerrel.

b) 1931. ÉVI 192,304. B.M. SZÁMÚ KÖRRENDELET

A 192,304. számú körrendelet mintegy pótló rendelete volt a 141,113. számú jogszabálynak. A belügyminiszter fentnevezett számú szabályozásában *„a biztos sikerbe vetett hittel közölte alárendeltjeivel, hogy a magyar kir. kereskedelemügyi miniszter úr a 141,113/1931. KM sz. körrendeletével”⁹⁴ „a cigányok vándoripari és házalási tevékenységének olyan korlátokat szabott, amelyek alkalmasak lesznek arra, hogy a jövőben egyes cigánycsaládoknak és csoportoknak ilyen jogosítványokra alapított és a közrend szempontjából aggályos kóborlását lehetetlenné tegyék.”⁹⁵*

A szabályozás szerint: *„ha a tiltott kóborláson ért cigányoknál vándoripari vagy házalási engedélyt találnak, azt tőlük minden esetben vonják be, továbbítsák a ki állító hatósághoz, és javasolják ott az engedély visszavonását”*. Valószínűsítem, hogy az engedélyek bevonását és a kíséret, jármű betiltását azért látták szükségesnek, hogy a kóborlást minimalizálják, ezzel elősegítve a letelepítés eredményességét, azonban a szabályozás az általam felsorolt célok helyett mindinkább a vándoriparban tevékenykedő cigányok foglalkozásától való elesését eredményezte. A cigányok ezen gazdasági tevékenységéhez ugyanis elengedhetetlen volt a jármű, amit Pomogyi is alátámaszt: *„a vándoriparnak nemcsak velejárója, de egyenesen feltétele a szállító jármű, amelyen az iparos (és családja) él, dolgozik s amelyen szerszámain, szerelékeit, a munkához szükséges anyagokat viszi magával...mihelyt ebben megakadályoztatnak, az egész család gazdasági létében meg van rendítve.”*

A szabályozás gyakorlatban természetesen nem járt eredménnyel (vagy csak rövid ideig), erről egy korabeli szaklap így számol be: *„Hatóságom területén egy vándoriparos*

⁹⁴ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 168.

⁹⁵ 1931. évi 192,304. sz. körrendelet.

cigánykovács az osztálymérnökségnek szokott fűrókat készíteni. Mindig igazolja munkáját. Az új rendelkezés kellemetlenül érintette. De nem jött zavarba. Újabb eljöttkor igazolta, hogy vasúton jött, és váltig erősítette, hogy kocs nélkül jött. Még aznap kiküldtem a cigánytelepre, hogy megállapíthassam, hogy igazat mondott-e. Úgy volt! A kocs a családdal nem volt ott. Nem úgy azonban három nap múlva, amikor már megérkezett a mozgó lakás asszonnyal, gyermekekkel.”⁹⁶ A kereskedelmi főhatóság nyilatkozata alapján állítható, hogy a cigányok csak eleinte – valószínűleg félve foglalkozásuk teljes elvesztésétől – tartották be a rájuk vonatkozó szabályokat.

VIII. KÖVETKEZTETÉSEK

A dolgozat egyik célja volt a romákat érintő diszkrimináció vizsgálata a két világháború közötti rendeletekben. Cél volt az is, hogy a rendeletekben megjelenő jogalanyok kategorizálásra kerüljenek. A kutatás során sorra vettem a jogalanyokra vonatkozó definíciókat és igyekeztem tisztázni a rendeletek személyi hatályának kérdését is. A következő képen a rendeletekben korlátozott jogalanyokat azonosítottam be:

Jogalany	Behatárolás
cigány	„Ha a cigány igazolja, hogy van rendes lakóhelye, de másutt tartózkodik és ott tartózkodása nem kellően indokolt, a rendőrség őt rendes lakóhelyére utasítja, esetleg toloncúton oda kíséreti.” (1. § harmadik mondat). „Cigánynak tekinthető például az, aki annak vallja magát/ akit a környezete annak tart, vagy/ akit az adatfelvétel annak ítél.”
kóborcigány	„Kóborcigánynak kell tekinteni mindazt a cigányt, aki nem tudja beigazolni, hogy rendes lakóhelye van.”
nyilvántartott cigány	az a „kóborcigány”, akit nyilvántartásba vettek és letelepítettek
vásárokat látogató kóbor(ló) cigány	a „kóborló” cigányra nincs egzakt meghatározás, így minden cigány, aki kóborol és megjelenik a vásárban, onnan kitiltásra kerül, akkor is, ha a vásár helyétől eltérő más területen van rendes lakóhelye
vándorcigány	általában kis családotól, sátorostól faluról-falura kóborló cigányok
nagyfokúan eltetvesedett cigányok	minden olyan cigány, akinek súlyos eltetvesedése miatt „haját és összes szőrzetét le kell nyírni, illetve le kell borotválgni”
bármilyen okból vándorló, kóborló cigány	A razziarendelet szerint előállítandók: 1. az országban tartózkodó kóborcigányok 2. a kóbor/kóborló cigányok (nincs meghatározva rendeltszerűen, hogy kiket tekintenek ilyen cigánynak), függetlenül attól, hogy munkakerülés, munkakeresés, vagy foglalkozásuk üzése miatt „vándorolnak”
adott vármegye területén állandó lakással nem bíró (kóbor) cigány	az alispán törvényhatósága területén „állandó lakással nem bíró (kóbor) cigányokat, vándorlókat - tekintet nélkül arra, hogy betegségre gyanúsak, avagy tetvesek-e vagy sem – kivétel nélkül fertőtlenítsesse és hajzatukat tövig nyírassa le.”
vándoripari vagy házalási engedéllyel rendelkező cigány	cigányok, akiknek van ilyen engedélye

2. táblázat: 15,000/1916. B.M. eln. számú rendelet. (cigány, kóborcigány) /
47,083/1924. N.M.M. sz. rendelet. (nagyfokúan eltetvesedett cigányok) /

⁹⁶ Pomogyi: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás, 168.

211,307/1933. számú körrendelet (adott vármegye területén állandó lakással nem bíró 'kóbor' cigány) (Forrás: a szerző összeállítása)

A dolgozat két hipotézise, miszerint a romákat a 20. század első felében érte diszkrimináció, valamint az, hogy a rendeletek jogalanyi köre nem volt teljesen tisztázott, úgy gondolom, hogy minden olyan rendelet esetében, amely kifejezetten a cigányokra, vagy a cigányok egy csoportjára vonatkozik, alátámasztásra került. Véleményem szerint az őket ért megkülönböztető jellegű korlátozást és az a tény is, hogy a jogalanyiség behatárolása a jogalkotók esetében nem volt kiforrt, a dolgozat teljes terjedelmében részletesen bemutatam.

A letelepítési akcióhoz és az egészségügyhöz tartozó rendeletek voltak azok, amik túlnyomóan megkülönböztető rendelkezéseket tartalmaznak a cigányokra nézve. Ilyen intézkedés többek között a tartózkodási helyhez kötés, a munkabér kézhez nem adása, a cigányigazolvánnyal való megbélyegzés és a munkavállalás nélkül való ellehetetlenítése. Egészségügyi területen megmutatkozik a diszkrimináció a tetvesség eleve vélelmezettségéről, a haj és szőrzet lenyírásáról, a háromszög alakú oltás elrendeléséről stb. szóló rendelkezésekben. De nem csak ennél a két nagyobb fejezetnél, hanem pl. az ujjlenyomat felvételénél is egyértelműen kitűnik, hogy cigányokra a nem cigányoktól eltérő diszkriminatív szabályok vonatkoznak. Állítom, hogy a letelepítéspolitikai vagy egészségügyi intézkedések is lehettek volna sikeresek, azonban éppen azoknak a gyakori abszurditása és a diszkriminatív jelleg okozhatta a végrehajtás megbukását. A cigányokra vonatkozó teóriák hamis voltát – például azt, hogy egy világjárvány terjesztésének okozói, amely az első világháború utáni békeidőben lehetséges is lehetett, hiszen 1920-ban már nem a hadifoglyok, valamint a frontról hazaérkezők voltak a fő terjesztői a járványnak – a dolgozat során nem lehetett bebizonyítani, mert ahhoz egészségügyi kutatásra is szükség lett volna. Azonban úgy vélem, hogy inkább váltak a cigányok ürüggyé, mintsem okká egy-egy, a teljes országot érintő problémánál.

A jogalanyok elemzése alapján kimondható, hogy gyakran azoknak pontatlan megnevezése és a kategóriák nem pontos elhatárolása okozta a jogszabályok nem megfelelő végrehajtását. A hibás és a romák számára hátrányos végrehajtásban az előítéleteknek is komoly szerepe lehetett.

Összességében elmondható, hogy az 1916 és 1945 közötti időintervallumban olyan kizárólag cigányokat érintő rendeletek kibocsátására került sor, amelyek a romák alapvető emberi jogait korlátozták. A letelepítési akció égisze alatt korlátozták a cigányok mozgási szabadságát. Az egészségügyi intézkedések a romákra vonatkozóan szigorúbbak voltak a többségi társadalomhoz mérten. Kizárólagosan őket érintette évenkénti előállítás, ráadásul

annak megvalósítása meglepetésszerű volt, továbbá csak a romákat tiltották ki a vásárokból, ami megélhetésüket nagy mértékben ellehetetlenítette.

Mondható, hogy a két világháború közötti diszkriminatív intézkedések hosszú távon elmélyítették a roma közösség kirekesztettségét. A cigány közösségre vonatkozó korlátozó rendeletek egyértelműen megghiúsították az asszimilálódás lehetőségét abszurd indokokra hivatkozva (pl. tifuszból való fertőzés), így nemcsak a munkaerőpiacon való elhelyezkedésük, hanem a társadalmi helyzetük is egyre perifériusabbá vált, sőt, a velük szemben fennálló sztereotípiák csak fokozódtak és ma is fennállnak.

IX. IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

Bársony János – Daróczi Ágnes: Kali trash – fekete félelem, Pharrajimos – szétvágatás, Samudaripen – legyilkolás. A romák sorsa a Holocaust idején Magyarországon II. Budapest 2015

Csillei Béla: A cigányság a magyar társadalomban. Társadalmi-történelmi áttekintés. <https://www.uccualapitvany.hu/pdf/szakirodalom/A-ciganysag-a-magyar-tarsadalomban-tortenelem.pdf> (letöltve: 2024.08.22)

Heindl Péter: Büszkeség és előítélet. Vita a roma vészkorszakról. Eszmélet folyóirat. 2017. <https://www.eszmelet.hu/heindl-peter-buszkeseg-es-elotelet/> (letöltve: 2024.07.20.)

Heindl Péter: Csendőrökre bízott roma integráció. 2020 https://hvg.hu/velemeney/20200609_Heindl_Peter_Csendorokre_bizott_roma_integracio (letöltve: 2024.07.20.)

Heindl Péter: Romákról szóló jogszabályok 1916 és 1947 között. Jogszabálygyűjtemény. (Kézirat –Magyar Nemzeti Levéltár) Pécs 2023

Heindl Péter: Történész és előítélet. Válasz Karsai László „A történészek és a roma holokaust” című vitáira. https://heindlpeterblogja.blog.hu/2017/10/06/torteneszek_es_elotelet 2017. (letöltve: 2024.07.20.)

Heindl Péter: Where there any Racial Legislations against the Roma during the Horthy Era? Díké, 2020/2. szám pp. 48-54. <https://journals.lib.pte.hu/index.php/dike/issue/view/364/65> (letöltve: 2024.07.20.)

Karsai László: A cigány holokausttól a porajmosig, a legújabb szakirodalom tükrében. In: A roma holokaust Kelet-Európában I. Magyarország és Románia. Budapest 2019

Karsai László: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz. Cserépfalvi Kiadás. Budapest 1992.

Karsai László: A történészek és a roma holokaust. Vita Heindl Péterrel. Eszmélet folyóirat. 2017. <https://www.eszmelet.hu/karsai-laszlo-a-torteneszek-es-a-roma-holokaust/> (letöltve: 2024.08.11.)

Lehotay Veronika: Szabadságjog-megvonó intézkedések a Horthy-korszakban, különös tekintettel a zsidótörvényekre. Miskolc 2012.

Michel Sinclair Stewart: Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. Budapest 1994.

Nagy Pál: Cigány csoportok és az együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15-20. században. 2007.

https://kisebbsegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/romaszovegtar/Cigany_csoportok_es_az_egyuttese_i_modellek.pdf (letöltve: 2024.09.28.)

Pomogyi László: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Budapest 1995.

Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje. MTA Doktori Értekezés. Debrecen 2016.

1912. évi LXIII. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről. I. fejezet.

Kivételes hatalom. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91200063.TV> (letöltve: 2024.09.04.)

A dolgozat egyes pontjaiban idézett jogszabályok:⁹⁷

IV. pont

15,000 B.M. eln. sz. 1916. évi rendelet. A kóbor (sátoros cigányok).

A m. kir. belügyministernek 9389. szám alatt valamennyi megyei és városi köztörvényhatósághoz és a Budapest fővárosi rendőrség főkapitányságához intézett körrendelete, az új toloncz-szabályzat kibocsátása tárgyában. Magyarországi Rendeletek Tára 1885.

A m. kir. belügyministernek 15,001/1916. eln. számú rendelete a kóbor cigányok tartózkodási helyeinek kijelöléséről.

101,053/1916. számú rendelet.

86,471/XII. 1916. BM. sz. körrendelet a kóbor cigányok gyermekeinek állami gyermekmenhelyekbe elhelyezéséről.

1901. évi VIII. törvénycikk az állami gyermekmenhelyekről.

1901. évi XXI. törvénycikk a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról.

151,041/1917. B.M. számú körrendelet a nyilvántartott cigányokkal való eljárásról. Budapest.

V. pont

149,446/1917. B.M. számú körrendelet a kiütéses tifusz ellen való védekezésről.

144,95/1920. N.M.M. számú körrendelet.

21904/1923. N.M.M. számú rendelet.

83274/1923. VIII. számú rendelet a kiütéses tifusz miatt a cigányok kóborlásának megakadályozásáról.

⁹⁷ Az összes jogszabály (kivéve a törvénycikkeket) Heindl Péter jogszabálygyűjteményéből való. A szerző a gyűjtemény kéziratát a Magyar Nemzeti Levéltárba adta át megőrzésre, nekem pedig elektronikusan juttatta el.

53,088/1923. N.M.M. sz. körrendelet a kóborcigányoknak kiütéses tifusz és ruhatetvesség szempontjából való megvizsgálása tárgyában.

25531/1923. kig. sz. rendelet.

211,307/1933. számú körrendelet a kiütéses typhus tárgyában.

47,083/1924. N.M.M. sz. rendelet a kiütéses tifusz elleni védekezésről.

58,921/1924. B.M. számú körrendelet IX. - A kiütéses tifusz elleni védekezés.

64,673/1924/VII. A kiütéses tifusz elleni védekezés. Belügyminiszteri leirat.

100,000/1925. I. a. N.M.M. rendelet.

A m. kir. belügyminiszter 1939. évi 247,700/1938. számú rendelete a tetvesség elleni védekezésről.

102,875/1927. számú rendelet.

VI. pont

1928. évi 257,000. számú körrendelet.

VII. pont

1930. évi 43,800. I.M. számú rendelet, az országos bűnügyi nyilvántartásról szóló 24,300/1908.

I. M. számú rendelet ujjnyomatfelvételre vonatkozó rendelkezéseinek módosítása.

1931. évi 141,113. számú rendelet a letelepült cigányok vándori és házalási tevékenységének korlátozásáról.

1931. évi 192,304. B.M. számú körrendelet a cigányok vándoripari és házalási engedélyéről.

1377/III. 1935. évi rendelet. A cigányok vándoripari engedélye.